

บทที่ ๓

บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านในจังหวัดนครปฐม

จังหวัดนครปฐม เป็นจังหวัดที่มีร่องรอยของประวัติศาสตร์ อารยธรรมที่เก่าแก่จังหวัดหนึ่ง ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง ห่างจากกรุงเทพฯ ๕๘ กิโลเมตรมีความเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยทวารวดี หลักฐานเชื่อว่าพุทธศาสนาและอารยธรรมจากอินเดียเผยแพร่เข้ามาที่นครปฐมเป็นแหล่งแรก นครปฐมจึงเป็นศูนย์กลางของความเจริญ มีชนชาติต่างๆอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก

ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงผนวชอยู่ได้เสด็จจุดธูปมาพบพระปฐมเจดีย์ในจังหวัดนครปฐม เมื่อทรงขึ้นครองราชย์จึงโปรดเกล้าฯ ในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ให้มีสภาพดี และโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเจดีย์บูชาเพื่อให้เกิดการคมนาคมสะดวกขึ้น ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้เริ่มสร้างทางรถไฟสายใต้ แต่ตอนนั้นเมืองนครปฐมยังเป็นป่ารกอยู่จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองจากตำบลท่านา อำเภอนครชัยศรี มาตั้งที่บริเวณพระปฐมเจดีย์ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นที่ตำบลสนามจันทร์ เป็นที่เสด็จแปรพระราชฐานพร้อมทั้งเปลี่ยนชื่อเมืองนครชัยศรีเป็น “นครปฐม”^๑

นครปฐมเป็นอู่อารยธรรมสำคัญที่มีประวัติความเป็นมายาวนานในแผ่นดินสุวรรณภูมิ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมืองนครปฐมแต่เดิมนั้นตั้งอยู่ริมทะเล เป็นเมืองเก่าแก่ มีความเจริญรุ่งเรืองมานับตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิ และเป็นราชธานีสำคัญในสมัยทวารวดี ในยุคนั้น นครปฐมเป็นแหล่งเผยแพร่อารยธรรมจากประเทศอินเดีย ซึ่งรวมทั้งพุทธศาสนา นครปฐมจึงเป็นศูนย์กลางของความเจริญ มีชนชาติต่างๆ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาได้เกิดความแห้งแล้งขึ้นในเมืองนครปฐม เพราะกระแสน้ำที่ไหลผ่านตัวเมืองเปลี่ยนเส้นทาง ประชาชนจึงอพยพไปตั้งหลักแหล่งอยู่ริมน้ำ และสร้างเมืองใหม่ขึ้นชื่อ “เมืองนครไชยศรี” หรือ “ศรีวิชัย” นครปฐมจึงกลายเป็นเมืองร้างมาเป็นเวลาหลายร้อยปี จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงยังผนวชได้จุดธูปไปพบพระปฐมเจดีย์ และทรงเห็นว่าเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ไม่มีที่ใดเทียบเท่า ครั้นเมื่อได้ครองราชย์ จึงโปรดฯ ให้ก่อเจดีย์แบบลังกาครอบองค์เดิมไว้ โดยให้ชื่อว่า “พระปฐมเจดีย์” ทรงปฏิสังขรณ์สิ่งต่างๆ ในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ให้มีสภาพดี และโปรดฯ ให้ขุดคลองเจดีย์บูชาเพื่อให้เกิดการเสด็จมานมัสการสะดวกขึ้น

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เริ่มก่อสร้างทางรถไฟสายใต้ผ่านเมืองนครปฐม ซึ่งขณะนั้นยังเป็นป่ารก พระองค์จึงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองจากตำบลท่านา อำเภอนครชัยศรี มาตั้งที่บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์เหมือนเช่นครั้งสมัยโบราณ

ครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังสนามจันทร์เป็นที่เสด็จแปรพระราชฐานและฝึกซ้อมรบแบบเสือป่า โดยโปรดฯ ให้ตัดถนนเพิ่มขึ้นอีกหลาย

^๑สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยจังหวัดนครปฐม, พิพิธภัณฑสถานการเรียนรู้ และแหล่งการเรียนรู้จังหวัดนครปฐม, (กรุงเทพมหานคร : เอกพิมพ์ไท จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒

สาย รวมทั้งสร้างสะพานเจริญศรัทธาข้ามคลองเจดีย์บูชาเชื่อมระหว่างสถานีรถไฟกับองค์พระปฐมเจดีย์ ตลอดจนสร้างพระร่วงโรจนฤทธิ์ทางด้านทิศเหนือขององค์พระปฐมเจดีย์และบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์ให้สมบูรณ์สวยงามดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน และได้โปรดให้เปลี่ยนชื่อจากเมือง “นครไชยศรี” เป็น “นครปฐม”^๒

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของการอนุรักษ์

๑) พิพิธภัณฑสถานธรรมชาติวิทยา

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม เพราะประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเพาะปลูกตั้งถิ่นฐานอยู่ในชนบทใกล้เคียงกันอยู่เป็นหมู่บ้าน ตามท้องถื่นต่าง ๆ การทำนาหรือการปลูกข้าว เป็นอาชีพหลักที่ผลิตได้ไม่เพียงพอแต่นำไปขายเป็นสินค้าเท่านั้น ยังเป็นสิ่งที่นำมาเป็นเสบียงกินอยู่ในครอบครัว ทำบุญและตระเตรียมไว้เป็นพันธุ์ข้าวที่จะปลูกในปีต่อไปด้วย เหตุนี้การปลูกข้าวจึงเป็นวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่มีอิทธิพลในการกำหนดรูปแบบชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมาแต่อดีต ในสมัยที่ยังไม่มีการปลูกข้าวเพื่อขายเป็นเงินเป็นทองนั้น ชุมชนต่าง ๆ ในชนบทมีลักษณะกระจายกันอยู่อย่างโดด ๆ มีการคมนาคมกับเมืองหรือชุมชนใกล้เคียงน้อย แต่ละแห่งจึงต้องมีสภาพที่จะต้องเลี้ยงตัวเองได้ การหาเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวและชุมชน จึงเป็นเรื่องที่ต้องสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นเองภายในชุมชน เหตุนี้งานฝีมือต่าง ๆ เช่น การทอผ้า งานช่างไม้ สลักไม้ การสานเครื่องจักสาน การตีเหล็ก ปั้นภาชนะดินเผา จึงเป็นสิ่งที่ทำกันเอง และแต่ละท้องถื่นก็มีรูปแบบแตกต่างกันออกไปตามสภาพของภูมิประเทศ และสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม”

ในสังคมชนบทของไทย การทำไร่ทำนาด้วยการใช้ไถพรวนดินเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมาช้านานจนเป็นประเพณี วิธีการไถนาเป็นสิ่งที่ชาวบ้านทุกคน ทั้งหญิงและชายจะต้องเรียนรู้และถ่ายทอดให้กัน ในครอบครัวหนึ่งเมื่อเด็กมีอายุย่างเข้า ๑๔-๑๕ ปี ซึ่งเป็นเวลาที่พ้นการศึกษาภาคบังคับแล้ว พ่อแม่ก็จะฝึกลูกให้รู้จักการใช้ วัว ควาย ในการไถนา ทำเทือกคราดและตีขลุบตลอดจนการแต่งเสริมคันนา และหว่ามุนา การไถนาเริ่มแต่การหัดเทียมควาย-วัว เข้ากับคันไถให้ถูกต้องตามตำแหน่งในการไถนาที่ต้องใช้ควาย-วัวคู่นั้นจะต้องรู้จักเทียมควาย-วัวให้ถูกต้องว่าเป็น “ควายนอก” หรือ “ควายใน” ควายตัวใดเคยอยู่รอบนอก หรือรอบในก็ต้องคงตำแหน่งเดิมไว้ จะสับเปลี่ยนตำแหน่งตามใจตนไม่ได้ ถ้าหากสับเปลี่ยนเข้าจะทำให้เดินผิดทิศทางได้ เด็กจะต้องเรียนรู้การผูกแอกกับคอควายหรือวัว และการผูกเชือกที่จะใช้ถ่วงเวลาไถเข้ากับสายตะพาย ซึ่งร้อยจมูก วัว-ควาย แล้วโยงมาทางข้างหลังเชือกนี้จะโยงมามัดเข้ากับปลายงอนของคันไถเพื่อใช้กระตุกให้ควายเลี้ยว การกระตุกนี้จะต้องมีการการส่งเสียงกำชับไปด้วยเสมอ เช่นถ้าหากจะให้วัว-ควายเลี้ยวไปทางขวาก็ร้องว่า “ทูน” แต่ถ้าเลี้ยวไปทางซ้ายก็ร้อง “ทาด” การไถนาในรอบแรก จะต้องไม่ห่างคันนามากนัก เริ่มแต่เริ่มนาเข้ามาก่อน และ

^๒ จีรัฏฐิ เจริญราษฎร์, เมืองโบราณนครไชยศรี, เอกสารโครงการนำร่องสู่สถาบันทวารวดีศึกษา ศูนย์การเรียนรู้ทวารวดี มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๕๕

^๓ สันติ อิศโรฤกุล, พิพิธภัณฑสถานวัฒนธรรมพื้นบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๓๑),

ไถนาจากซ้ายไปขวา เพราะถ้าหากไถจากกลางมาก่อน จะทำให้ดินที่ถูกไถขึ้นมากลบบทหน้าดินทำให้
 หารอยไถไม่พบ การจับคันไถก็ต้องถูกวิธี ต้องถือหางไถเบนขวาเล็กน้อยเพื่อให้เลี้ยวได้สะดวก ถ้าไถ
 ไปตรง ๆ ดินที่ถูกไถขึ้นมาจะกระจายไปทั้งสองข้างทาบหน้าดินด้านในที่ยังไม่ได้ไถ แต่ถ้าหากเพียงถือ
 หางไปไถบ้าง ๆ ปล่อยให้หัว-ควาย ลากไปเรื่อย ๆ ผลไถก็จะไม่เจาะลงไปบนเนื้อดินเพราะฉะนั้น
 จะต้องยกหางไถให้อยู่ในระดับพอเหมาะ เพื่อผลจะได้เจาะลงไปบนดินอย่างสม่ำเสมอ แต่ถ้าหากผล
 ทิ่มดินลึกเกินไปหัว-ควาย ก็จะลากไถไม่ไหว บางครั้งอาจทำให้หัวหมุน หรือไถหักได้

การไถนาเป็นเทคนิคที่ชาวนาในสังคมหมู่บ้านควบคุมได้และถ่ายทอดกันมาถึงลูกหลาน แต่
 ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจของบ้านเมืองมีผลให้มีการนำเครื่องจักรเครื่องยนต์เข้ามา
 ใช้ในการไถนาแทน ควาย-วัว คือการใช้รถแทรกเตอร์ รถไถ และควายเหล็ก ทำให้การไถนาโดยใช้ไถ
 เทียมด้วยวัว-ควาย ต้องเปลี่ยนแปลงไปในท้องถิ่นบางแห่งที่มีการใช้รถไถมากนั้น เป็นเหตุให้ชาวนา
 ต้องพึ่งเมืองมากขึ้นทุกที และเกิดกลุ่มบุคคลผู้เป็นเจ้าของรถแทรกเตอร์ และรถไถขึ้นรับจ้างไถนา
 พรวนดินแทน ผลการเปลี่ยนแปลงนี้กระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของคนในชนบทอย่างมากมาใน
 ขณะนี้

การไถนาเท่าที่ปฏิบัติกันอยู่นั้นจะไถกี่ครั้งขึ้นอยู่กับลักษณะการทำนา และสภาพของท้องที่
 ถ้าหากการทำนาเป็นนาหว่าน ชาวนามักจะไถนาครั้งหนึ่งในระยะฝนเริ่มตกเล็กน้อยการไถครั้งนี้
 เรียกว่าไถตะ พอหว่านข้าวแล้วเขาจะไถอีกครั้งหนึ่งคือไถแปรหรือไถกลบ เพื่อเมล็ดข้าวที่หว่าน
 กระจายเข้าไปในดิน จะได้งอกงามขึ้น ส่วนการทำนาอีกชนิดหนึ่ง คือนาดำนั้น เป็นงานที่มีขั้นตอน
 เริ่มแต่การเตรียมแปลงเพาะกล้าให้สม่ำเสมอ เมื่อต้นกล้าใกล้จะโตพอถอนมาดำได้ ชาวนาก็จะต้อง
 เตรียมที่นาทำคันนาทดน้ำ ไถคราดและปรับพื้นดินด้วยลูกขลุบในทำนองเดียวกันกับการทำแปลง
 เพาะกล้า เสร็จแล้วจึงนำต้นกล้ามาดำได้ เมื่อข้าวตั้งรวง และสุกพร้อมที่จะทำการเก็บเกี่ยวแล้ว
 ชาวนาก็จะร่วมกันเกี่ยวข้าว แล้วนำมามัดรวมกันเป็นพ่อน ๆ แยกประเภทของข้าวแต่ละชนิดออกจาก
 กัน เช่น ข้าวหนัก ข้าวเบา ฯลฯ แล้วนำกลับมาที่ลานบ้าน ถ้านาอยู่ไกลจากบ้านมากก็อาจจะใช้
 เกวียน หรือเลื่อนเป็นพาหนะขนส่ง

คนในภาคกลางในที่ราบลุ่มนั้นอยู่กับน้ำเท่า ๆ กับอยู่บนดิน แต่มีอีกมากที่อยู่ที่ดอนหรือชาย
 ป่าชายเขา การทำมาหากินจึงได้อาศัยการหาของป่า ลำสัตว์ และหาพืชผักผลไม้จากป่าเขาที่อยู่ไม่ไกล
 ไม่แตกต่างจากคนภาคเหนือ ภาคอีสาน หรือภาคใต้ และได้มีประสบการณ์สั่งสมในการประดิษฐ์
 เครื่องมือดักสัตว์เล็ก เช่น นก หนู ฯลฯ และสัตว์ใหญ่ เช่น หมูป่า กวาง ฯลฯ นอกจากนั้นยังรู้จักใช้
 วัสดุพื้นบ้านมาประดิษฐ์เครื่องมือทำไร่ และประดิษฐ์ข้าวของเครื่องใช้มากมายหลายชนิด เพื่อ
 การยังชีพในชีวิตประจำวันตามวิถีสังคมเกษตรที่ใกล้ชิดธรรมชาติและพึ่งพาตนเอง ในที่นี้ไม่สามารถ
 นำเอาสิ่งของต่าง ๆ ที่ชาวนาชาวไร่ภาคกลางได้ประดิษฐ์คิดค้นไว้มาบรรยายวิเคราะห์โดยพิสดาร
 ผู้สนใจย่อมหาศึกษาได้จากพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านของนายทวี บุรณเขตต์ โดยเทียบเคียงกับพิพิธภัณฑ์
 ของสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา และที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง
 โดยเฉพาะอาจหาอ่านได้จาก สารานุกรมของใช้พื้นบ้านไทยในอดีต ดังอ้างข้างต้นได้เช่นเดียวกัน
 ในการศึกษาครั้งนี้ได้คัดเลือกของใช้พื้นบ้านและเครื่องมือดักสัตว์บางเพียงบางชิ้นมา
 นำเสนอ เพื่อให้เป็นเครื่องบ่งชี้ความรู้และการออกแบบของใช้และเครื่องมือที่สนองประโยชน์
 และแก้ปัญหาการยังชีพของชาวนาชาวไร่ได้โดยแยกค่ายเป็นสำคัญ โดยเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในการยัง

ชีพ การทำมาหากิน และเครื่องมือจับสัตว์บกบางชนิด ทั้งสองประเภทนี้ได้อาศัยข้อมูลจากสารานุกรมของใช้พื้นบ้านไทยในอดีต ดังนี้

๑) เกวียน จะมีมาแต่ครั้งใดไม่อาจทราบได้ที่พอจะประมาณได้ก็คงราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในยุคที่คนสามารถทำการเพาะปลูกได้ และมีการนำวัวและควาย หรือสัตว์ชนิดอื่นมาใช้ในการไถนาหรือพรวนดิน ในประเทศจีนมีรูปจำลองของเกวียนหรือล้อในหลุมฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในประเทศอินเดียก็มีรูปจำลองของรถโบราณมีลักษณะคล้ายกับเกวียนในสมัยโบราณก่อนมีถนนหนทาง^๔

เกวียนเป็นพาหนะที่ใช้ในการเดินทางชนิดหนึ่ง มีสองล้อ เทียมด้วยวัวหรือควาย ใช้บรรทุกพืชผลต่าง ๆ หรือใช้เป็นพาหนะเดินทาง ประกอบด้วยล้อไม้ขนาดใหญ่สองล้อ สำหรับตัวเกวียนหรือเรือนเกวียน ล้อจะหมุนรอบเพลที่มีดุมเป็นศูนย์กลาง โดยมีกำเป็นโครงสร้างของล้ออยู่ในกรอบของไม้ฝักมะขาม และมีแม่แปกเป็นไม้ประกบบังคับล้อเกวียนให้หมุนรอบเพล ส่วนตัวเกวียนมีลักษณะเป็นกระบะโปร่ง ๆ มีไม้ซี่เล็ก ๆ เรียงสองแถวคล้ายกรง โดยด้านล่างตั้งอยู่บนไม้รูปหรือคาน ซึ่งเป็นโครงสร้างหลักของเกวียนทำด้วยไม้เนื้อแข็งเป็นท่อนยาวตลอดตัวเกวียน และยื่นออกไปหน้า เกวียนขนาดยาวกว่าช่วงตัวของวัวหรือควายเล็กน้อย ไม้รูปเกวียนเป็นส่วนที่จะเทียมวัวหรือควายเข้ากับแอกที่หัวเกวียน ถ้าเทียมวัวมักจะทำให้โค้งงอขึ้นไปอย่างสวยงาม เกวียนเป็นพาหนะใช้บรรทุกข้าวเปลือกและพืชผลชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังเป็นพาหนะเดินทางด้วย บางชนิดมักแกะสลักส่วนประกอบต่าง ๆ เป็นลวดลายอย่างสวยงาม หรือมีกุบหรือหลังคาคลุมกันแดดและฝนด้วย เกวียนแต่ละท้องถิ่นอาจแตกต่างกันไปตามความนิยมและความเหมาะสม^๕

๒) ขูบ เป็นเครื่องมือทำนา โดยใช้ควายหรือวัวลากขูบเพื่อย่อยดินหรือบดทับวัชพืชให้จมในดิน เรียกว่า “ตีเทือกน้ำ” เป็นการเตรียมดินก่อนดำนาตัวขูบทำจากท่อนไม้ทั้งท่อน เป็นไม้เนื้อแข็งยาวประมาณ ๒ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางของตัวขูบประมาณ ๒๕ เซนติเมตร ใช้ขวานบากไม้ให้เป็นเฟืองเจ็ดเฟือง เพื่อจะทำหน้าที่ย่อยดิน ปลายขูบทั้งสองข้างทำเดือยกลม ๆ ไว้เพื่อเป็นพลาสติกสอดกับไม้ตั้งที่เจาะรูไว้กับตัวขูบ ปลายคานไม้ใช้ลิ่มตีสลักตอกยึด

เวลาจะใช้งาน เอาควายหรือวัวหนึ่งคู่มาเทียมแอก เมื่อควายหรือวัวเดินขูบจะหมุนตีดิน การ “ตีขูบ” จะตีไปเรื่อย ๆ จนกว่าดินจะเหลวจนสามารถดำนาได้ ถ้าเป็นขูบขนาดเล็กก็ใช้ควายตัวเดียวได้ ปัจจุบันใช้รถไถนาแทนกันมากแล้ว น่าเสียดาย ส่วนขูบอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า “ขูบทอย” ขนาดไล่เลี่ยกัน แต่ใช้ลูกทอยซึ่งเป็นไม้ซี่แบน ๆ ตอกไปทั่วแกนขูบ (คล้ายล้อตีนแกะที่ใช้บนถนน)

๓) คันไถ เป็นส่วนโค้งงอเสียบเข้าเดือยกับหางยาม ไม้ที่ใช้ทำหัวคันไถต้องเป็นไม้เนื้อแข็งชั้นดี นิยมใช้ไม้ชิงชัน ไม้แดง ไม้ประดู่ โดยเลือกต้นที่มีกิ่งโค้งงอคล้ายรูปคันไถอยู่แล้ว เอามาใช้ขวานบากไม้ให้มีขนาดเล็กลง ใช้กระดาดทรายขัดเนื้อไม้ให้เรียบ ปลายคันไถมักทำเป็นรูปดอกบัวตูม เจาะรูส่วนปลายเพื่อร้อยเชือกหนังโดยมัดกับแอกน้อยให้ควายลากไถ

^๔ สันติ อิศโรธกุล, พิพิธภัณฑฯ วัฒนธรรมพื้นบ้าน, อ้างแล้ว, หน้า ๖๘.

^๕ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, พจนานุกรม หัตถกรรม เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒.

๔) **หางยาม** เป็นส่วนที่เข้าเดียวกับคันไถโดยใช้ลิ่มตอกให้สนิทและแน่นโคนไม้หางยามจะเข้าเดียวกับหัวหมู ส่วนปลายหางยามตากและเหลาให้เล็กลงปลายงอเป็นมือจับสำหรับคนจับเวลาไถนา

๕) **หัวหมู** เป็นส่วนฐานวางติดพื้นดิน มีรูปร่างเหมือนหัวหมู ปลายหัวหมูด้านหน้าตากเป็นเดือยสอดเข้ากับผาลไถ ก่อนใส่ผาลกับหัวหมูให้เคียวครั้งจนเหลว ทาครั้งร้อน ๆ บนผิวไม้หัวหมูประกบกับผาลเหล็ก เมื่อครั้งเย็นจะทำให้ผาลและหัวหมวยึดติดกันแน่น

๖) **คอม** เป็นไม้โค้งวางพาดคอควายหรือวัวเพื่่อมัดเชือกปลายคอมสองด้านที่ชาวบ้านเรียกว่า “เชือกคาว” แล้วนำปลายเชือกไปมัดแอกน้อยอีกทอดหนึ่ง

๗) **แอกน้อย** เป็นไม้ท่อนสั้นประมาณ ๕๐ เซนติเมตร เจาะรูกึ่งกลางเพื่อร้อยเชือกหนึ่งปลายแอกน้อยสองข้างคว้นเป็นรอยลึกสำหรับผูกเชือกคาวให้ควายดึงไถไปข้างหน้า

๘) **เคียว** เป็นเครื่องมือสำหรับใช้เกี่ยวข้าวและหญ้า ทำจากเหล็กทรงรูปโค้ง นับเป็นเครื่องมือสำคัญของชาวนาอีกอย่างหนึ่ง และถือเป็นสัญลักษณ์ของชาวนา นอกจากเป็นเครื่องมือเกี่ยวข้าวแล้ว เคียวยังใช้เกี่ยวหญ้าและเกี่ยวน้ำก็ได้ เคียวเกี่ยวข้าวมีหลายแบบ ทุกแบบล้วนได้รับการออกแบบให้เหมาะแก่การใช้งาน คือ เกี่ยวรวบต้นข้าวเข้ามา แล้วใช้คมตัดรวงข้าวให้ขาดจากต้น มีการแบ่งชนิดของเคียวตามประเภทของการใช้งาน ดังนี้

(๑) **เคียวกระสา** ลักษณะรูปเคียวโค้งเป็นวงกว้างเหมือนคอนนกระสาเหมาะสำหรับเกี่ยวข้าวซึ่งปลูกด้วยวิธีปักดำ เพราะต้นข้าวแบบปักดำจะกอใหญ่ จำเป็นต้องใช้เคียววงกว้าง

(๒) **เคียวกระยาง** ลักษณะรูปโค้งเป็นวงแคบกว่าเคียวกระสา วางเคียวที่แคบกว่านี้เหมือนคอนนกระยาง ใช้เกี่ยวข้าวได้ทั้งนาดำและนาหว่านซึ่งกอข้าวไม่ใหญ่นัก จะทำด้ามจับยาว เคียวชนิดนี้นิยมใช้กันแพร่หลายที่สุด

(๓) **เคียวงู** ลักษณะปลายเคียวเหมือนงู วงเคียวแคบกว่าเคียวกระยางมีคอคอดตรงคองู เหมาะสำหรับเกี่ยวข้าวฟางและรวงข้าวที่พันกันยุ่งไม่เป็นระเบียบ จำเป็นต้องเกี่ยวข้าวทีละรวงในบางครั้ง เคียวงูจะทำด้ามงอเพื่อให้มือจับได้ถนัดและมีแรงดึงได้มาก

(๔) **เคียวขอ** ได้รับอิทธิพลมาจากเคียวเกี่ยวข้าวของจังหวัดทางภาคอีสานและประเทศกัมพูชา บางทีก็เรียกว่า “กรูด” ทำโดยใช้กิ่งไม้หรือรากไม้เนื้อแข็ง ซึ่งโค้งงออยู่แล้วเอามาตากเหลาให้เรียบ ให้ส่วนขอมมีความโค้งเป็นวงกว้างมาก เสียมปลายให้แหลม ขอนี้จะใช้สำหรับกวาดต้นข้าวให้มารวมกันเมื่อจับรวงข้าวได้แล้วจะพลิกเคียวซึ่งอยู่ตรงข้ามกับขอมมาเกี่ยวรวงข้าว แล้วใช้ขอด้านล่างกองรวม ใช้มือจับประคองฟ่อนรวงข้าวให้ไปกองรวมกันเพื่อผูกมัดเป็นฟ่อนด้วยดอกหรือขังต้นข้าว

๙) **คราด** เครื่องมือสำหรับชักหรือลากหญ้า ไปไม้แห้ง หรือเศษที่ไม่ต้องการออกจากพื้นที่ทำด้วยไม้ มีพื้นเป็นซี่ ๆ คล้ายหวี มีด้ามจับเป็นไม้ยาว หากเป็นคราดขนาดใหญ่ต้องใช้วัวหรือควายลาก โดยมีคันชักที่ปลายตัวคราด ทั้งสองข้าง ปลายคันชักมีหูเชือกสำหรับคล้องกับแอกหรือคอม

๑๐) **เครื่องสีข้าว** เครื่องขัดหรือสีเอาเปลือกเมล็ดข้าวหรือเกลบออกจากข้าวเปลือกให้เป็นข้าวกล้อง แล้วนำไปซ้อมให้ขาวเป็นข้าวสาร รูปทรงของเครื่องสีข้าวคล้ายกับโม่สำหรับโม่แป้ง แต่เครื่องสีข้าวทำด้วยไม้ไผ่สาน ประกอบด้วยตัวเครื่องเป็นรูปทรงกระบอก มีรูสำหรับให้เมล็ดข้าวเปลือกไหลลงสู่พื้นสี ซึ่งทำด้วยไม้เนื้อแข็งฝังอยู่ด้านล่าง กลางตัวมีแผ่นไม้สอดขวาง มีปลายยื่น

ออกมาทั้งสองข้าง มีรูสำหรับใส่เดือยคันโยกซึ่งเป็นไม้โค้งสำหรับให้ผู้สืจโยกให้ตัวเครื่องสีข้าวหมุน ภายในเครื่องสีข้าวอัดด้วยดินผสมเกลือ เพื่อให้มีน้ำหนักพอที่จะสีเมล็ดข้าวเปลือกได้

ฐานของเครื่องสีข้าวคล้ายตัวเครื่อง แต่มีเชิงสำหรับรองรับเมล็ดข้าวที่สีแล้ว ส่วนฐานนี้ ด้านบนจะมีแกนตรงจุดศูนย์กลางเป็นเดือยสวมให้ตัวเครื่องหมุนอยู่กับที่ และมีฟันสำหรับบิด เช่นเดียวกับตัวเครื่องสีข้าว

การสีข้าวจะต้องเทเมล็ดข้าวเปลือกลงบนตัวเครื่องให้ไหลลงสู่ช่องระหว่างฟันสี แล้ว หมุนคันโยกให้เครื่องสีข้าวสีเมล็ดข้าวเปลือกออกมาเป็นข้าวกลิ้ง แล้วนำไปช้อมด้วยมือก่อนจึงจะนำไปหุงได้^๖

๑๑) จอบขุด ใช้ขุดและสับดินหรือถางหญ้า ทำด้วยเหล็ก หน้าแบนกว้าง สันมีหูสำหรับ สอดด้าม ส่วนด้ามจับเป็นไม้ไผ่หรือไม้จริง ยาว ๒ ศอก

๑๒) โถ เป็นเครื่องมือสำคัญที่สุดของชาวนา โดยใช้ควายหรือวัวลากเพื่อไถกลับดิน แล้ว จึงใช้คราดและขุดทำดินที่ไถให้ก้อนเล็กลงเพื่อเพาะปลูกพืชได้ไถมีส่วนประกอบ คือ

๑๓) ม้าหาบข้าว เป็นคันไม้ใช้สำหรับหาบฟ่อนข้าว ต้นกล้า และสิ่งของอื่น ๆ พัฒนามาจากการใช้ไม้คานและหลาว ม้าหาบข้าวสะดวกในการใช้งานมากโดยเฉพาะเวลาคนเอาตัวเข้าไป หาบ ทำให้ไม่ต้องก้มหรือย่อตัวให้เมื่อยและหนักแรงในจังหวะที่ยกขึ้น เดิมทีชาวนาจะใช้หลาวหาบ ข้าว โดยปาดปลายไม้ไผ่ให้แหลมแฉกทั้งสองด้าน แล้วใช้ปลายแหลมแทงเสียบฟ่อนข้าวเพื่อแบกไป ลานนวด วิธีนี้ต้องก้มตัวลงยกหลาวหรือคานหาบ และอาจเสียหลักล้มทำให้เกิดอุบัติเหตุได้ง่าย ชาวนาจึงแก้ปัญหาโดยทำม้าหาบข้าว

ม้าหาบข้าวมีรูปพรรณสัณฐานคล้ายม้าเพราะมีขาสี่ขา ส่วนประกอบมีสามส่วน คือ ขา ม้า ไม้คาน และไม้เดือย ข้าม้าทำจากกิ่งไม้ที่มีง่ามเป็นสองกิ่ง ต้องเป็นไม้เนื้อแข็งเพื่อจะได้แข็งแรง ใช้ ทน ข้าม้าใช้สองฟ่อนขาหน้าหนึ่งฟ่อน มีสองขา ขาหลังก็เช่นเดียวกัน โคนง่ามข้าม้าด้านบนเข้าเดือย กับตัวคานหาบทั้งสองข้างหน้าหลัง คานหาบยาวประมาณ ๓ เมตร เข้าเดือยไม้กับข้าม้า เว้นระยะขา ม้าคู่หน้ากับหลังประมาณ ๑ เมตร ไม้เดือยใช้ไม้เนื้อแข็งเช่นเดียวกับข้าม้าและไม้คาน ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร เหลาให้ปลายแหลม เจาะรูไม้คานด้านหน้าและหลังของข้าม้าหลาย ๆ รู สอดไม้เดือย ให้ทะลุและให้จับกันกระชับแน่น ให้ส่วนแหลมของไม้เดือยโผล่ออกมาทั้งสองข้าง ปลายแหลมของไม้ เดือยใช้สำหรับเสียบฟ่อนข้าวตรงที่ใช้ตอกหรือซังข้าวมัด เสียบฟ่อนข้าวข้างละเท่า ๆ กันให้มีน้ำหนัก พอดีกับแรงหาบของคน ใช้ขนข้าวจากปลายนาไปสู่ลานนวดข้าว

๑๔) ระหัด เป็นเครื่องชักน้ำเข้านา ทำด้วยไม้เป็นราง ใช้มือหมุนหรือใช้ลัดด้วยเท้า เพื่อให้เข้าไม้ได้สนิทจึงมักใช้ไม้สักทำ ส่วนประกอบสำคัญคือ รางน้ำใบระหัด เพลา มือหมุนรางน้ำ ใช้ ไม้สักทำเป็นโครงยาว ๕-๖ เมตร ใช้ไม้กระดานบาง ๆ ตีประกบทั้งสองข้าง ซิกบนเปิดโล่ง ด้านใต้ตีไม้ ทึบให้หนาและแข็งแรงรางน้ำที่ทำเสร็จแล้วสูงประมาณ ๔๐-๕๐ เซนติเมตร

^๖วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, พจนานุกรม หัตถกรรม เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านอ่างแล้ว, หน้า ๑๐๕.

- ใบระหัด ใช้ไม้แผ่นบางสีเหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๘-๑๐ เซนติเมตร ยาว ๑๒-๑๕ เซนติเมตร ๓๐-๔๐ ใบ เข้าเดือยใบระหัดแต่ละใบโดยใช้สลักตอกให้แกนใบยึดซึ่งกันและกัน ใบระหัดจะยึดคล้องกันเหมือนลูกโซ่ยาวเป็นสองเท่าของรางน้ำ

- เพลา ทำด้วยท่อนไม้เนื้อแข็งทรงกลม ใช้ไม้หรือเหล็กเป็นแกนเจาะรูหลวม ๆ ให้หมุนได้สะดวก มีเพลาด้านปลายรางน้ำสองเพลาทำเป็นฟันเฟืองเพื่อให้ใบระหัดกับฟันเฟืองสับกันไปมา สามารถชักดึงให้ใบระหัดหมุนได้

- มือหมุน มีสองข้าง ทำเป็นแกนมีที่จับ เจาะรูยึดกับแกนเพลา ใช้หมุนโดยดึงสลับกัน

วิธีใช้ระหัด วางระหัดด้านปลายจุ่มลงไปให้น้ำให้เอียงทอดขึ้นสู่ตลิ่งดึงมือหมุนสลับกันไปเรื่อย ๆ เมื่อแกนเพลาหมุนจะทำให้ฟันเฟืองและใบระหัดหมุนตาม ใบระหัดจะพุน้ำหรือตักน้ำขึ้นมาในรางแล้วไหลออกตรงช่องได้มือหมุน นอกจากระหัดจะช่วยผ่อนแรงในการชักน้ำเข้านาไร่เพื่อการเพาะปลูกแล้วยังใช้วิดน้ำเพื่อจับปลาด้วย ระยะหลัง ๆ ผู้เขียนเคยเห็นชาวนาดัดแปลงกลไกโดยโยงสายพานจากมือหมุนมายังมอเตอร์ เมื่อติดเครื่องยนต์มอเตอร์ก็หมุน ทำให้สายพานที่โยงไปถึงระหัดจุดระหัดแทนแรงคน แม้ภายหลังไม่นิยมใช้กันแล้วเพราะมีเครื่องสูบน้ำเข้ามาแทนที่ แต่การประดิษฐ์ระหัดทำด้วยไม้ชิ้นใช้นานมาแล้วก็ยังเป็นเครื่องบ่งชี้สติปัญญาความเข้าใจกลไกชักน้ำ และสนองตอบวัตถุประสงค์ในการเอาน้ำจากที่ต่ำกว่าขึ้นไปสู่ไร่นาได้อย่างดีมาเป็นเวลานาน

๑๕) สีสี่ เครื่องสีข้าวเปลือกเพื่อแยกเมล็ดข้าวที่ไม่มีเนื้อหรือขี้ลือออกจากเมล็ดข้าวดี สีสี่แต่เดิมทำด้วยไม้มีลักษณะเป็นกล่อ่งมีขาสี่ขา ด้านหนึ่งกลมมน อีกด้านหนึ่งโปร่งด้านบนมีที่สำหรับใส่ข้าวเปลือกเพื่อให้ไหลลงสู่ตะแกรงเหล็กห่าง ๆ ด้านหน้ามีใบพัดหมุนด้วยมือเพื่อพัดลมออกไปทางด้านหลังให้ขี้ลือปลิวออกไป ข้าวที่มีน้ำหนักดีจะตกลงไปยังรางซึ่งรองอยู่ด้านล่าง แล้วไหลลงด้านหน้า

๑๖) สาแหกร เป็นของใช้ที่แพร่หลายมาก ไม่เพียงแต่สำหรับชาวนาชาวไร่ใช้สำหรับรองกันกระบุง กระจาด ตะกร้า ถาด กะละมัง เพื่อหาบของไปที่ไกล ๆ เท่านั้น แม้คำกัณยิมใช้สาแหกรสำหรับหาบของขายกันทั่วไป สาแหกรสำหรับวางตะกร้าเรียก “สาแหกรตะกร้า” สาแหกรสำหรับวางกระบุง กระจาด ก็เรียก “สาแหกรกระบุง” “สาแหกรกระจาด” คู่กับสาแหกรก็ต้องมีคานหาบซึ่งทำด้วยไม้ไผ่อย่างดี เหลาเกลาให้ผิวเรียบ ไม้คานจะรับแรงยืดหยุ่นได้ดี สาแหกรทำด้วยหวายเป็นเส้นจึงมีความเหนียว คงทน รับน้ำหนักได้มาก ฐานสาแหกรผูกเป็นรูปสี่เหลี่ยมแล้วยกเส้นขึ้นสี่เส้นจากฐานสี่มุม ยาวเส้นละประมาณ ๑ เมตร ที่หัวสาแหกรจะทำเป็นช่องสำหรับใช้ไม้คานสอดหาบ โดยนำผิวหวายเส้นบางเหนียวมาผูกรวมสายสาแหกรทั้งสี่รวมกันไว้เป็นจุดเดียว ส่วนที่ฐานข้างล่างต้องรับน้ำหนักมากจึงใช้หวายสองหรือสามเส้นมัดไว้ด้วยกัน ดัดหวายที่เป็นสายสาแหกรให้โค้งงอพองามเพื่อวางกระจาด กระบุง ตะกร้า ให้เหมาะเจาะ การใช้แต่ละครั้งต้องตรวจสอบสายสาแหกรและทุกส่วนว่าแข็งแรงเรียบร้อยเพื่อมิให้ข้าวของตกหล่นเสียหายเพราะความชำรุดของสาแหกร เข้าทำนองที่ผูกไว้เป็นสำนวนว่า “บ้านแตกสาแหกรขาด” ทุกวันนี้ชาวบ้านก็ยังใช้สาแหกรกันแพร่หลาย แม้แต่ตามย่านตลาดสดหรือย่านที่มีหาบเร่แผงลอยในกรุงเทพมหานคร นครก็ยังมิสาแหกรให้เห็นอยู่ทั่วไป

จัดได้ว่าเครื่องมือเกษตรกรรมในปัจจุบันนี้ได้มีเครื่องมือที่ทันสมัยโดยใช้เครื่องจักรกลซึ่งเป็นการช่วยผ่อนแรงงานของคนและสัตว์ได้มาก ผลผลิตที่ดีได้มีรายได้เพิ่มขึ้นแต่ถึงกระนั้นก็ทำให้

วัฒนธรรมประเพณีได้เปลี่ยนไป การออกปากขอแรงลงแขกเกี่ยวข้าวเริ่มลดลงไปเพราะมีเครื่องจักรเข้ามาช่วย ทำให้วิถีชีวิตก็เปลี่ยนไปด้วย เคยเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันก็เป็นการรับจ้างเก็บเกี่ยว วัว ควายที่เคยใช้ในการทำนาก็ไม่มีการทำ แต่เลี้ยงเพื่อเป็นอาหารของมนุษย์เท่านั้น ไร่นาที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงลูกหลานทำนาก็ไม่ใช่ว่าเครื่องมือในการทำไร่นาเริ่มหายไป มีผู้เก็บรักษาไว้เป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อให้ลูกหลานได้ศึกษาวิถีชีวิตในอดีต

จึงสรุปได้ว่าเกษตรกรรมถือเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตอย่างหนึ่ง การทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพที่ให้ผลผลิตอย่างคุ้มค่าต่อชีวิตทุกยุคทุกสมัย แต่การที่จะได้ผลผลิตเช่นนั้นต้องอาศัยความขยันอดทนในการปลูกข้าว พันธุ์ข้าว ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ต่างที่ถูกผลิตขึ้นด้วยภูมิปัญญาของคนที่เกิดจากการเรียนรู้จากเหตุการณ์จริงเพราะเครื่องมือแต่ละชิ้นที่ถูกผลิตขึ้นต้องลองผิดลองถูกมากมายนาน เพื่อเป็นเครื่องมือในการทำกิน สัตว์เลี้ยงก็จัดว่าเป็นสิ่งที่สำคัญเช่นกันเพราะในการทำนาต้องอาศัยวัว ควาย เป็นต้น ฉะนั้นจึงต้องมีอุปกรณ์ช่วยทุ่นแรงเพื่อไม่ให้สัตว์ได้รับการบาดเจ็บ อุปกรณ์ในการทำนาจึงมีมากมายหลายชิ้น ในแต่ละพื้นที่ ในแต่ละภาคอาจจะแตกต่างกันไปตามลักษณะและชื่อเรียก ซึ่งส่วนใหญ่จะเห็นได้ว่าถูกผลิตขึ้นด้วยวัสดุธรรมชาติประยุกต์เข้ากับการออกแบบของวัสดุ อันแสดงถึงภูมิปัญญาอย่างแท้จริงจากอดีตสู่ปัจจุบันจะเห็นได้ว่าอุปกรณ์ได้ถูกดัดแปลงให้เหมาะสมมีพัฒนาการมาเป็นยุคของเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทในผืนนา ทำให้อุปกรณ์ทำนาขาดหายไปคงได้แต่อนุรักษ์เท่านั้น

๒.๔.๗ พิพิธภัณฑ์หัตถกรรม (เครื่องจักสาน)

ความหมายหัตถกรรม คำว่า หัตถกรรม (Handicraft) ได้มีผู้รู้และนักวิชาการให้ความหมายและคำจำกัดความไว้หลายท่าน มีปรากฏทั้งเอกสารทั่วไปและงานวิจัย ดังนี้

พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “หัตถกรรม” หมายถึง งานช่างที่ทำด้วยมือโดยถือประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก, การทำในโรงงานอุตสาหกรรม”

หัตถกรรม หมายถึง สิ่งที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการใช้ประโยชน์เป็นสำคัญ รูปแบบของงานหัตถกรรมพัฒนาขึ้นตามความชำนาญของช่างและการปรับปรุงเพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยให้ดียิ่งขึ้น เป็นการผลิตด้วยมือ ทุกสิ่งแท้จริงกลับกำเนิดจากความคิดในสมองทั้งสิ้น เราผลิตสิ่งต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการใช้สอยเพื่อความพึงพอใจ และเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แนวคิดพื้นฐานแรกในการสร้างงานหัตถกรรมของคนเรา จึงมีจุดเริ่มต้นจากการที่มนุษย์ ต้องการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับกิจกรรมประจำวันซึ่งมีมากมายหลายกิจกรรมด้วยกัน โดยงานหัตถกรรมบางประเภทต้องใช้เวลาในการพัฒนาสืบทอดหลายชั่วอายุคน

หัตถกรรม หมายถึง งานที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยมือเป็นงานฝีมือ หรือเป็นผลิตผลที่เกิดจากทักษะทางมือ ด้วยกรรมวิธีและความชำนาญ เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยเป็นสำคัญต่อเมื่อสิ่งนั้นๆ ใช้ประโยชน์ได้ดีแล้วตัวอย่างเช่น งานเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน งานถักทอ งานแกะสลัก เป็นต้น แต่ด้วยความชำนาญและมีฝีมือของช่างบางคนที่มีความสามารถสูงทำให้สร้างสรรค์ผลงานที่มีความ

งดงามและมีคุณค่าทางศิลปะ แต่กระนั้นก็ตามความงามและความเป็นศิลปะในงานหัตถกรรม ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ใช้สอยเป็นหลักทั้งความงามและความเป็นศิลปะ เป็นเพียงองค์ประกอบเสริมเท่านั้นต่างกับงานจิตรศิลป์ (Fine Arts) ซึ่งผู้สร้างหรือศิลปินสร้างขึ้นด้วยความประสงค์เพื่อความงามและศิลปะเป็นหลัก

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ กล่าวว่า งานหัตถกรรม เป็นงานที่เกิดขึ้นจากฝีมือช่างในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือ ทำขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน งานหัตถกรรมอาจถ่ายทอดอิทธิพลแก่กัน และกัน ระหว่างท้องถิ่นหนึ่งสู่อีกท้องถิ่นหนึ่งได้ แต่ต้องปรับให้เข้ากับสภาพของท้องถิ่นใหม่ ที่รับเอาเข้ามาจนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นขึ้น^๔

วิธีการผลิตงานหัตถกรรมพื้นถิ่นและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ทุกวันนี้การผลิตงานหัตถกรรมในสังคมชาชนบทมีการเปลี่ยนแปลงไปทีละเล็กละน้อยจนแทบจะไม่มีเอกลักษณ์ของงานพื้นถิ่นแบบดั้งเดิมหลงเหลืออยู่แล้ว ปัจจัยแวดล้อมหลาย ๆ ประการเป็นตัวผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ยกตัวอย่างเช่นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ การได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่แทรกซึมเข้ามาในสังคมและวัฒนธรรมแบบชาวนา ความเจริญทางด้านเทคโนโลยี และสภาพภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไป

การเจริญเติบโตของเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศมีผลทำให้สังคมเมืองแผ่ขยายเข้าไปยังสังคมชนบทยังผลให้วิถีชีวิตอันเรียบง่าย สมถะ และการดำรงชีวิตแบบค่อยเป็นค่อยไปของชาวบ้านที่เคยเป็นอยู่ในอดีตถูกวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองเข้ามาแทนที่ คงเหลือแต่คนรุ่นเก่าจำนวนน้อยนิดที่ยังสืบทอดวัฒนธรรมการผลิตงานหัตถกรรมพื้นถิ่นแบบดั้งเดิมที่มีคุณค่าไว้ซึ่งคนเหล่านั้นนับวันก็ยิ่งลดจำนวนลงไปทุกที จากข้อมูลที่ได้รับจากผู้ผลิตงานหัตถกรรมในกลุ่มนี้พบว่าส่วนใหญ่มีแนวโน้มว่าจะเป็นรุ่นสุดท้ายที่สืบทอดฝีมือและภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาหลายชั่วอายุคน นับเป็นการสูญเสียที่ประเมินค่าไม่ได้

เดิมทีวัตถุประสงค์ในการผลิตงานหัตถกรรมคือการทำขึ้นเพื่อใช้เองในครัวเรือนและญาติพี่น้อง การผลิตอาศัยเวลารว่างจากการทำงานกสิกรรมทำแบบค่อยเป็นค่อยไปงานที่สำเร็จออกมาแต่ละชิ้นจึงมีความประณีต สวยงาม มีวิถียุณและคุณค่าทางจิตใจแฝงอยู่ด้วย โดยที่ผลงานของชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นหรือแม้แต่ในระดับครอบครัวมีรูปร่าง ลวดลาย และวิธีการผลิตที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นของตัวเองไม่ซ้ำแบบใคร ซึ่งผู้สร้างงานเป็นผู้กำหนดรูปแบบเหล่านี้ขึ้นมาเองอันเป็นคุณลักษณะสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้งานหัตถกรรมพื้นถิ่นมีเสน่ห์และคุณค่าในตัวของมันเองทุกชิ้น น่าเสียดายที่สิ่งมีค่าที่บรรพบุรุษเพียรพัฒนาและสืบทอดมาเช่นเวลายาวนานเหล่านี้กำลังจะสูญหายไป เนื่องจากความต้องการและกำลังทางด้านการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่มีสูงขึ้น เป็นผลทำให้รูปแบบและวิธีการผลิตงานหัตถกรรมต้องเปลี่ยนแปลงไปให้ทันต่อสถานการณ์ ประกอบกับภาวะทางเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบันที่บีบคั้นให้การประกอบอาชีพกสิกรรมเป็นอาชีพหลักเช่นในอดีตไม่สามารถทำให้ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ได้ ชาวบ้านจึงต้องหันมาผลิตงานหัตถกรรมเป็นอาชีพหลักเพื่อสนองความต้องการของตลาดที่นับวันจะมีแนวโน้มไปในทางอุตสาหกรรมมากขึ้นทุกที เมื่อเป็นเช่นนี้การผลิตจึงต้องเน้นเรื่องปริมาณ

^๔วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, พจนานุกรม หัตถกรรม เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านอ่างแล้ว, ๒๕๔๖, หน้า ๒๙.

มากกว่าคุณภาพเพราะมีปัจจัยเรื่องเวลาเข้ามากำหนดนอกจากนี้เมื่อความต้องการทางด้านการผลิตต้องซื้อหามาจากท้องถิ่นอื่น หรือที่แย่กว่านั้นคือต้องนำเอาวัสดุสังเคราะห์เข้ามาประยุกต์ใช้ผสมผสานไปกับวัสดุธรรมชาติ ทำให้งานหัตถกรรมด้อยคุณค่าทางด้านความงามและสูญเสียคุณลักษณะของงานหัตถกรรมพื้นถิ่นไปอย่างน่าเสียดาย

นอกเหนือจากนี้จากการสังเกตยังพบว่าส่วนมากชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้กำหนดรูปแบบในการผลิตงานหัตถกรรมเช่นในอดีตอีกต่อไปแล้ว นายทุนเป็นผู้กำหนดตามความต้องการของตลาด ส่วนชาวบ้านเป็นเพียงแค่แรงงานในการผลิตเท่านั้น มีผลทำให้ผลผลิตจากแต่ละภูมิภาคมีความคล้าย คลึงหรือเหมือนกัน ขาดเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละท้องถิ่น ผลที่ตามมาคือการแข่งขันกันทางด้านราคาที่ทำให้ค่าแรงงานต่ำ ชาวบ้านเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายซื้อวัสดุซึ่งมีความผกผันทางด้านราคาหรือบางครั้งอาจต้องสั่งซื้อวัสดุมาจากแหล่งอื่นในกรณีที่ขาดแคลนซึ่งหมายถึงค่าใช้จ่ายในเรื่องค่าขนส่งที่เพิ่มขึ้นมาอีก

เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่น่าห่วงต่ออนาคตความเป็นไปของงานหัตถกรรมพื้นถิ่น ในการแก้ไขปัญหามาระยะยาวควรจะมีหน่วยงานและผู้มีความรู้เข้ามาช่วยเหลือชาวบ้าน เช่น การวางระบบการรับงานและการตลาด การสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์การผลิตงานหัตถกรรมแบบดั้งเดิมยกระดับราคาให้สูงขึ้นเพื่อให้คุ้มค่าต่อแรงงานและเวลาที่ใช้ไปกับงานแต่ละชิ้น ในกรณีการผลิตงานหัตถกรรมแบบร่วมสมัยอาจมีผู้ที่มีความรู้ทางด้านการออกแบบเข้าไปช่วยเหลือและให้คำแนะนำชาวบ้านในเรื่องรูปแบบการผลิตสำหรับผู้ที่จะเข้าไปช่วยแนะนำชาวบ้านในแง่ของการผลิตนี้ควรจะเป็นผู้ที่มีความรู้ที่ลึกซึ้งในเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยสามารถแนะนำการเลือกใช้วัสดุบนพื้นฐานของความเข้าใจในวิถีชีวิตและความเป็นมาของงานหัตถกรรมของพวกเขาได้

ความรู้ในการสร้างงานหัตถกรรมได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาภายในครอบครัว หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างเพื่อนบ้าน การผลิตงานช้า ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการใช้สอยของผู้คนในชุมชน ทำให้ช่างเกิดความชำนาญในการสร้างสรรค์งาน ความชำนาญและประสบการณ์ที่ได้รับการบ่มเพาะมาเป็นเวลานานนี้เอง ที่มักนำไปสู่การสร้างงานที่มีคุณค่าทางสุนทรียภาพสูงและมีความงามทางศิลปะ ทำให้งานหัตถกรรมที่ธรรมดากลายเป็นงานที่เรียกว่า ศิลปหัตถกรรมที่สวยงามน่าใช้ แฝงสุนทรียภาพและภูมิปัญญาของผู้สร้าง ด้วยเหตุนี้ งานศิลปะที่เกิดจากศิลปินพื้นบ้าน จึงแตกต่างจากงานของศิลปินทั่วไป ๆ ไปตรงที่ คุณค่าของศิลปะที่เกิดจากความชำนาญและความรู้ที่ส่งผ่านทางประเพณีการสร้างงานซึ่งสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มากกว่าจะเกิดจากอารมณ์หรือแรงบันดาลใจส่วนตัว

จากการให้คำจำกัดความของคำว่า “หัตถกรรม” ดังกล่าวข้างต้น จึงสรุปได้ว่า หัตถกรรมคืองานที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยมือเป็นงานฝีมือ หรือเป็นผลผลิตที่เกิดจากทักษะทางมือ ด้วยกรรมวิธีและความชำนาญ เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยเป็นสำคัญ แต่ด้วยความชำนาญและฝีมือของช่างบางคนที่มีความสามารถสูงทำให้สามารถสร้างสรรค์ผลงานที่มีความงามและมีคุณค่าทางศิลปะ แต่กระนั้นก็ตามความงามและความเป็นศิลปะในงานหัตถกรรม ก็ยังตั้งอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก ซึ่งความงามและความเป็นศิลปะนี้ เป็นเพียงองค์ประกอบเสริมเท่านั้น หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นการรวบรวมของบริจาคประเภทงานจักสาน ซึ่งแสดงให้เห็นคุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์อันประณีตของคนโบราณ ในการประดิษฐ์ลวดลาย รวมทั้งกรรมวิธีในการทำชิ้นงานซึ่งประกอบด้วยภูมิปัญญา เช่น

การสานขงโลง เพื่อวิดน้ำเข้านาจะต้องหาไม้ไผ่สีสุก (ตามโบราณต้องตัดไผ่สีสุกจากกอ นับจากลำนอกสุดเข้าไป ๕ - ๖ ลำ จึงจะใช้ได้เพราะเป็นไม้ที่โตก่อนจะแก่ก่อน เหมาะที่จะนำมาจักสาน) ในการสานนั้นบางคนสานลายสองลายสามแล้ว ยังมีสุนทรีย์ในงานหัตถกรรมใส่ลายดอกพิกุลเพื่อเพิ่มคุณค่าในงานจักสานนั้น แม้วัตถุประสงค์จะเพียงแค่นำมาวิดน้ำเข้านาก็ตาม จากนั้นต้องนำมายาชี้ควายเพื่ออุดรอยร้าวในระยะหลังใช้ยาชันลงน้ำมันยาง จึงจะได้ขงโลงใช้งานวิดน้ำเข้านา จะเห็นได้ว่าทุก ๆ บ้านจะสามารถจักสานหรือทำงานหัตถกรรมอื่น ๆ เพื่อใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อใช้ตัวเองในครอบครัวโดยไม่ต้องซื้อหา

๑) งานหัตถกรรมประเภทเครื่องใช้ภายในครัวเรือน

งานหัตถกรรมประเภทนี้สามารถแบ่งย่อยเป็นกลุ่มต่อไปอีกตามกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เช่น การประกอบอาหารและการกิน การใช้ชีวิตโดยทั่วไป การนอนและการพักผ่อน รวมถึงการเล่น ได้แก่

ชาวชนบทประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้ชนิดต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อช่วยให้การประกอบอาชีพทำนา ทำสวน การเลี้ยงสัตว์ และการจับสัตว์น้ำมีความสะดวกและมีประสิทธิภาพ เครื่องมือเครื่องใช้ที่พบทั่วไป

เครื่องใช้ภายในครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาหารและการกินเสียแล้วการดำรงชีวิตในแต่ละวันของมนุษย์เราคงจะมีอุปสรรคมากมายทีเดียว วัฒนธรรมการประกอบอาหารและการกินที่สืบทอดมาแต่ ครั้งโบราณนับเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับผูกพันกับชีวิตของเรามากที่สุดก็ว่าได้ ภาชนะและเครื่องมือช่วยประกอบกิจกรรมเหล่านี้จึงมีการคิดค้นขึ้นมาเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยมากมายหลายชนิด ที่พบเห็นชาวบ้านผลิตและใช้ทั่วไป ดังนี้

(๑) **กระซอน** เป็นภาชนะสานด้วยดอกเล็ก ๆ คล้ายไข่ผ่าซีก บางทีมีไม้เป็นขายาว ๆ สำหรับวางพาดกับปากหม้อหรือถ้วยชาม ใช้สำหรับกรองแยกส่วนที่เป็นน้ำและเนื้อออกจากกันในการประกอบอาหาร เช่น การคั้น และกรองกะทิ หรือมะขามเปียก เป็นต้น

(๒) **กระบุง** ภาชนะสำหรับใส่สิ่งของและพืชพันธุ์ต่าง ๆ สานด้วยดอก ปากกลม ก้นสอบเป็นสี่เหลี่ยม มีขอบและมักเสริมตามมุมด้วยหวายมีหูสำหรับสอดเชือกเพื่อคล้องกับคาน หาบ เป็นคู่ ๆ มีหลายขนาด ความจุ ๑๕ หรือ ๒๐ ลิตร

(๓) **กระด้ง** เป็นเครื่องใช้สำหรับผัดเอาสิ่งของที่ไม่ต้องการออกจากข้าว และเมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ใช้ตากหอม กระเทียม พริก ข้าว ปลา เป็นต้น การสานกระด้งมีทั้งแบบถัก และแบบโปร่ง เพื่อให้เหมาะสมกับการใช้งานที่แตกต่างกันออกไป กระด้งที่สานถัก ๆ เหมาะสำหรับการผัดเมล็ดข้าว และเมล็ดพันธุ์ที่มีขนาดเล็ก เพื่อที่เมล็ดขนาดเล็กเหล่านี้จะได้ไม่ลอดผ่านลงพื้นได้ส่วนกระด้งแบบที่สานโปร่งเหมาะสำหรับการตาก เพื่อถนอมอาหาร อาทิ เช่น การตากปลา การตากเนื้อแดดเดียว หรือ การตากผลไม้ การสานเว้นลายห่างช่วยให้เกิดช่องว่างทำให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก อาหารที่ตากไว้แห้งได้เร็วและทั่วถึง

(๔) **กระบวย** เป็นเครื่องใช้สำหรับการตักน้ำ ทำจากกะลา ด้ามจับทำจากไม้ที่เหลาจนกลมมีลูกเล่นการออกแบบที่แตกต่างกันไป บ้างทำเป็นทรงโค้ง บ้างก็มีลิลาลวดลาย และบางครั้งมีการใส่เรื่องราวไปด้วยก็มี เช่น การแกะด้ามเป็นลายเถา ดอกไม้ใบไม้ การแกะเป็นตัวสัตว์ ฯลฯ กระบวยเป็นเครื่องใช้ที่น่าสนใจ และเป็นงานหัตถกรรมชนิดหนึ่งที่มีความนิยมในหมู่ชนกะเหรี่ยงเนื่องจากความแตกต่าง และลีลาในการทำที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของกระบวยแต่ละอันซึ่งเกิดจากการสอดแทรกบุคลิกภาพ อารมณ์ และประสบการณ์ส่วนตัวของผู้ที่เป็นช่างฝีมือลงไปในงานนั่นเอง

(๕) **กระบอกลาด** ลำไม้ไผ่ตัดเป็นท่อนมีข้อคั่นที่กันกระบอก ปากกระบอกลาดมีเชือกร้อยเป็นหูสำหรับห้อยหรือแขวน ใช้สำหรับรองน้ำตาลที่ได้จากต้นตาลหรือจากต้นมะพร้าว

(๖) **กระจาด** เป็นภาชนะที่ทำมาจากไม้ไผ่สาน ทรงกลมเตี้ย สูงประมาณ ๕ - ๖ นิ้ว ปากขอบด้านบนสานด้วยไม้ไผ่หรือหวายและถักลายทับ เพื่อความแข็งแรงและสวยงาม กระจาดใช้ใส่ข้าวของได้หลายชนิด โดยมากนิยมใช้ใส่ผักและผลไม้

(๗) **กรรไกรหนีบหมาก** เครื่องมือสำหรับหนีบ ทำด้วยเหล็ก มีสองขาและมีคมอย่างมีด ขากรรไกรล่างไม่มีคมเพราะเป็นที่รองใบมีด ขากรรไกรอาจสวมด้วยทองเหลืองหรือวัสดุอื่นเพื่อจับได้สะดวก มีด้ามเป็นที่จับหนีบ จุดหมุนอยู่ที่หัวอาจทำเป็นรูปสัตว์เช่น หัวหงส์ของภาคใต้ สำหรับหนีบหมากหรือผ่าลูกหมาก

(๘) **กล่อ่งข้าว** หรือกระติบข้าวของชาวลาวโซ่ง เป็นภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียวสานด้วยดอกไม้ไผ่ ทรงส่วนกันและฝาปิดด้านด้วยไม้จริง เพื่อความทนทานต่อการใช้งาน และเพื่อให้ตั้งอยู่ได้ มีเชือกคล้องสำหรับสะพายไปไหนมาไหนสะดวกกล่อ่งข้าวหรือกระติบข้าวของชาวไทดำนี้แม้จะมีประโยชน์ใช้สอยเหมือนกับของภาคเหนือ และภาคอีสาน แต่ก็มีรูปทรงที่แตกต่างออกไป

เครื่องใช้ภายในบ้านที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตประจำวันทั่วไป ชาวชนบทได้ประดิษฐ์เครื่องใช้อีกหลายชนิดเพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน เช่น กระดัง กระจาด ตะกร้า เป็นต้น

(๙) **ข้องหรือตะข้อง** เครื่องจักสานสำหรับใส่ปลาหรือสัตว์น้ำ มีรูปร่างต่างกันไปตามการใช้สอย เช่น ข้องสำหรับสะพายหรือหิ้วมีรูปกลม คอคอด ปากกลม มีฝาเป็นฝาปิดเรียก ข้องตั้งหรือข้องยืน ข้องสำหรับลอยน้ำ คอกกลม ตัวข้องป่อง มีฟันทาบเพื่อให้ลอยน้ำได้ ยังมีข้องกบสำหรับใส่กบ ข้องจางสำหรับใส่กุ้งหรือปลาตัวเล็ก ๆ ข้องจางสำหรับใส่ปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ

(๑๐) **ครกกระเดื่อง** เครื่องใช้สำหรับตำหรือโขลกของให้ละเอียด ตัวครกทำด้วยไม้ขนาดใหญ่ขุดเป็นเบ้าลึก ตัวสากหรือเส้าจะติดเป็นมุมฉากกับท่อนไม้ยาวหรือคันทะเดื่อง ปลายคันทะเดื่องมีแกนไม้สอดขวางระหว่างเสาสองต้น เพื่อให้คันทะเดื่องกระดกได้ ปลายคันทะเดื่องด้านที่ตรงข้ามกับตัวเส้าจะเป็นที่สำหรับใช้เท้าถีบให้สากหรือเส้ายกขึ้นจากครก เมื่อผ่อนน้ำหนักเท้า สากหรือเส้าจะกระดกต่ำลงในครก ซึ่งเป็นการตำหรือข่มข้าวหรือสิ่งอื่น โดยการกระดกของท่อนไม้และสากที่เกิดจากแรงเหวี่ยงหรือถิบนั่นเอง มีรูปร่างแตกต่างกันไปตามการใช้สอยวัสดุ^๕

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

(๑๑) **ชะลอม** เป็นภาชนะสานโปร่งด้วยลายเฉลว กันเป็นรูป ๖ เหลี่ยม ตัวกลม ที่ปากจะเหลืดอกยื่นไว้ เพื่อมัดปิดของที่อยู่ภายใน และใช้เป็นที่หิวไปด้วยชะลอมใช้สำหรับใส่ข้าวของเวลาเดินทางไปไหนมาไหน ได้แก่ พวกผลไม้ และของแห้งต่าง ๆ

(๑๒) **เชี่ยนหมาก** ทำจากไม้ ส่วนบนแบ่งเป็นช่อง ๆ สำหรับใส่หมากพลู และของใช้ส่วนตัวกระจุกกระจิกต่าง ๆ รูปแบบของเชี่ยนหมากมีตั้งแต่ที่เป็นรูปทรงเหลี่ยมเรียบง่าย ไปจนถึงชนิดที่มีการแกะลวดลายละเอียดและลงสีสวยงาม

(๑๓) **ตะกร้า** เป็นภาชนะโปร่ง มีขนาดแตกต่างกันหลายขนาด ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในการใช้สอย ตะกร้านับเป็นเครื่องมือที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับชาวชนบทที่ใช้สอยเล็ก ๆ น้อย ๆ ในครัว เช่น ผักผลไม้ ไปจนถึง กุ้ง ปู ปลา

(๑๔) **เตาอังโล่** เตาดินเผาใช้สำหรับประกอบอาหารมีขายอยู่ทั่วไปในตลาด มีใบพัดเครื่องใช้โอนกประสงคมีด้ามจับ ใช้สำหรับพัดโบกให้ไฟติดหน้าเตาไฟพัดแมลง หรือพัดให้ความเย็นก็ได้ มักสานด้วยตอกไม้ไผ่ หรือวัสดุอื่น ๆ ที่หาได้ตามท้องถิ่น รูปทรงและลวดลายขึ้นอยู่กับความนิยม บางแห่งใช้ตอกย้อมสีเพื่อสานสลักให้เป็นลวดลายและสีสันทสวยงาม

(๑๕) **เตารีด** เครื่องสำหรับรีดผ้าให้เรียบด้วยความร้อน ทำด้วยโลหะ อาจเริ่มจากการใช้ถ่านใส่ไว้ในถ้วยกันเรียบเรียกว่า ถ้วยรีด แล้วพัฒนามาเป็นเตารีด ทำด้วยเหล็กหรือทองเหลือง รูปร่างคล้ายเรือ ใส่ถ่านไฟไว้ภายใน มีหูทำด้วยไม้สำหรับจับไถหรือรีดไปมาบนผ้า

(๑๖) **ถังตวงข้าว** ภาชนะทรงกระบอกก้นทึบ ปากกลวง ทำด้วยไม้ สำหรับใส่ของหรือใช้เป็นเครื่องตวง มีขนาดความจุ ๒๐ ทะนาน หรือ ๒๐ ลิตร และขนาด ๑๐ ลิตร มักใช้เป็นเครื่องตวงเมล็ดพืชผลต่าง ๆ เช่นเมล็ดข้าวเปลือก เมล็ดถั่ว เมล็ดงาและเมล็ดข้าวโพด ขอบปากเพื่อความคงทน มีไม้คานขวางปากถังเป็นที่ยึด การตวงจะต้องเทเมล็ดพืชลงในถังจนพูนแล้วใช้ไม้ปาดซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ปาดให้เสมอขอบปากถัง ถ้า ๑๐๐ ถัง ก็จะได้ ๑ เกวียน ๕๐ ถังเรียก ๑ บัน

(๑๗) **ฝาชี** เป็นเครื่องจึกรสานที่จำเป็นในครัวเรือน มักสานด้วยไม้ไผ่เป็นรูปทรงกระหะคว่ำบ้าง เป็นรูปทรงกรวยบ้าง ใช้สำหรับครอบอาหารป้องกันแมลง มักจะสานด้วยลวดลายที่ละเอียดสวยงาม บางครั้งมีการผสมผสานวัสดุที่ต่างกัน เช่น การสานด้วยตอกไม้ไผ่ แล้วสอดลายแต่งด้วยหวาย มีฝาชีครอบอาหารลายดอกพิกุลที่มีความละเอียดซับซ้อนและสวยงามคงทนมากสานจากตอกไม้ไผ่ที่มีขนาดที่เล็กละเอียดมาก

(๑๘) **หาบ** เป็นภาชนะที่ทำมาจากไม้ไผ่สาน ส่วนที่เป็นโครงทำจากหวายนิยมผสมลายสานโปร่งและทึบด้วยกัน หาบที่ทำขึ้นเพื่อนำมาใช้งานหนัก เช่น ใช้ใส่ขายของ หรือโกยข้าวเปลือกจะสานหรือลายทึบเพราะง่ายต่อการผลิตและแข็งแรงทนทานกว่า ส่วนชนิดที่สานลายโปร่ง ซึ่งยากกว่าเน้นเรื่องความสวยงาม นิยมใช้ถือไปวัด เพื่อฟังเทศน์ ถือศีล ถือเป็นของอวดแสดงความภาคภูมิใจของผู้ที่เป็นเจ้าของ

(๑๙) **หีบใส่ของ** ทำจากไม้จริงต่อขึ้นมาเป็นกล่องมีฝาปิดด้านบน มีหลายขนาดใช้เก็บของใช้ในบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสื้อผ้าและเครื่องนอน มักจะวางไว้ตามมุมห้องชิดกับฝาเรือนหรือบนหัวนอน นับเป็นเครื่องมือที่สำคัญชิ้นหนึ่งที่เดียว เช่นเดียวกับเชี่ยนหมากหีบใส่ของมีตั้งแต่รูปทรงกล่องเรียบง่าย ไปจนถึงแบบที่มีการแกะลวดลายวิจิตรบรรจง บางชนิดมีรายละเอียดที่เป็นชั้นซ้อนกันอยู่ข้างในคล้ายปิ่นโต ในชั้นที่ซ้อนกันอยู่นั้นมีการแบ่งช่องหลายช่องสำหรับใส่ของชิ้นเล็ก ๆ

ด้วย ชาวบ้านที่มีหีบชนิดนี้จะเก็บเสื้อผ้าไว้ชั้นล่าง ส่วนชั้นที่ซ้อนด้านบนเก็บเครื่องประดับ กีบติดผมหวี และเครื่องสำอาง เมื่อเปิดฝาขึ้นหีบใส่ของชนิดนี้ก็เปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยเป็นโต๊ะแต่งตัวขนาดเล็กได้ทันทีตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาวตะวันตก หีบนับเป็นเครื่องใช้และเครื่องเรือนที่มีความสำคัญมากเช่นกัน การใช้ประโยชน์จากหีบหลายลักษณะ เช่น เก็บของ เสื้อผ้า เครื่องนอน ในสมัยที่ยังไม่มีการคิดค้นโต๊ะ และเก้าอี้ขึ้น หีบถูกนำมาใช้ต่างโต๊ะกินข้าว โต๊ะเขียนหนังสือ และเก้าอี้ ในเวลาต่อมาหีบได้รับการพัฒนารูปแบบมาสู่ม้านั่ง และเก้าอี้อย่างที่เรารู้จักกันอยู่ทุกวันนี้^{๑๐}

๒) สิ่งของเครื่องใช้ในการยังชีพและการทำมาหากิน

(๑) **กระซอนรดน้ำ** เป็นภาชนะสานด้วยตอก มีคันถือทำด้วยไม้ไผ่ยาวขนาด ๑.๕๐-๒ เมตร ใช้สำหรับวิดน้ำรดพืชผักที่ปลูกยกทรง บางทีก็เรียก “ขงโลงรดน้ำ” คนใช้กระซอนเดินวิดน้ำในคูข้างท้องร่องขึ้นโปรดต้นไม้ น้ำในท้องร่องก็ได้จากคูคลองซอยที่มีแม่น้ำลำคลองส่งน้ำเข้ามาอีกทอดหนึ่ง นับว่าสะดวกและทำให้ไม่ต้องก้ม ๆ เงย ๆ มาก รูปทรงก็สวยงาม เมื่อแตกหักชำรุดชาวสวนชาวนา ก็ทำเองได้

(๒) **กระแสและขงโลง** เป็นเครื่องมือวิดน้ำอีกชนิดหนึ่งที่สานด้วยตอกไม้ไผ่เช่นเดียว กันกระแสมีขนาดเล็กกว่า ใช้คนสองคนยืนจับเชือกเหวี่ยงวิดน้ำเพื่อรดพืชผักรดน้ำที่แห้งขอดเข้าลำคูส่งโปรดผัก หรือวิดน้ำในหนองน้ำเพื่อจับปลาในหน้าแล้งก็ได้ ใช้ในบริเวณที่น้ำไม่ลึกนัก ส่วนขงโลงต้องตั้งขาหยั่งสามขาขัดห้อยขงโลงลงมาแล้วจับด้ามไม้โยนตัวขงโลงให้ตักน้ำขึ้นโปรดพืชผักบนฝั่งวิธีนี้ทำคนเดียวได้และผ่อนน้ำหนักลงได้มาก ถ้าจะใช้วิดน้ำจับปลา ต้องใช้ดินทำทาบขวางกันน้ำไว้ โดยคนวิดน้ำจะยืนบนฝั่งได้โดยไม่ต้องแช่น้ำ

(๓) **กระต่าย** เครื่องมือสำหรับขุดมะพร้าว ในสมัยโบราณทำด้วยไม้เป็นรูปสัตว์ เช่นกระต่าย มีแผงฟันทำด้วยเหล็กเป็นซี่เล็ก ๆ คล้ายฟันเรียวยื่นออกมาจากปากเป็นที่ขุดมะพร้าว ผู้ขุดมะพร้าวจะนั่งบนตัวกระต่ายโน้มตัวไปข้างหน้าเล็กน้อยใช้มือทั้งสองข้างจับมะพร้าวที่ฝาค้างซี่กรออบแผงซี่ฟันขุดเนื้อมะพร้าวหมุนไปรอบ ๆ ฟันกระต่าย เนื้อมะพร้าวก็นำออกมาเป็นฝอย

(๔) **กะลาแก้มด** เป็นของใช้พื้นบ้านที่ทำขึ้นเพื่อป้องกันไม่ให้มดเข้าไปกินอาหารในสำหรับกับข้าว ใช้แขวนไว้ในบ้าน โดยเฉพาะในครัวใกล้ที่นั่งล้อมวงกินข้าวหรือใช้ในเวลาชาวบ้านออกไปทำไร่ ทำนา ทำสวน ซึ่งชาวบ้านจะเตรียมอาหารออกไปกิน ณ ที่ทำงาน บางทีก็มีการลงแขกดำนาเกี่ยวข้าว ต้องหาอาหารกันไปให้มากพอเลี้ยงกัน ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ ไม่ว่าจะวางของกินไว้ที่ใดก็มักจะมีมดไม่พ้น

(๕) **โกรกกราก** เป็นเครื่องทุ่นแรงในการฟันเกลียวเชือก ฟันเกลียวด้าย และเกลียวคาวเบ็ดราว การทำโกรกกรากจะใช้ไม้สักหรือไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้เต็ง เอามาประกอบกันเข้าเป็นกล่อ่ง โดยใช้ไม้กระดานแผ่นเรียบ กว้างประมาณ ๒๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๔๕ เซนติเมตร ใช้สลักไม้หรือตะปูตีเป็นกล่อ่งสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำเป็นสองอันเพื่อใช้ฟันเชือกคู่กัน เจะ

^{๑๐}ดวงเงิน พูนผล และคณะ, “ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านและการผลิตเนื่องมาจากกระบวนการนิเวศวัฒนธรรมพื้นบ้าน”, โครงการวิจัยย่อยของชุดโครงการวิจัย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๗, หน้า ๓๐-๓๔.

รูที่ตัวโกรกกรากด้านข้างให้ทะลุ ๔-๕ รู โดยให้ขนาดเล็กกว่าไม้ลูกกลิ้งเล็กน้อย แล้วเหลาไม้ลูกกลิ้งกลม ๆ ปลายเรียว มีบ่าทั้งสองข้างสำหรับใส่ในรูที่เจาะไว้ ปลายลูกกลิ้งด้านหนึ่งทำเป็นปมสำหรับผูก ด้ายหรือเชือกที่ต้องการจะพัน โกรกกรากทั้งสองอันทำเหมือนกัน ต่างกันก็แต่ที่ร้อยเชือกสำหรับดึงตัวลูกกลิ้งที่จะพัน ด้ายหรือเชือกที่ผูกติดกับลูกกลิ้งของโกรกกรากทั้งสองอันนี้จะยาว การพันครั้งหนึ่งจะพันได้ชุดหนึ่ง ส่วนโกรกกรากอีกอันหนึ่งจะต้องร้อยเชือกให้ลูกกลิ้งหมุนไปทางขวา ผูกด้ายหรือเชือกที่ปลายปมลูกกลิ้งที่พันไว้ การพันครั้งหนึ่งจะพันได้ยาวเป็นร้อยเมตร

วิธีพันเชือก ใช้คนสองคนถือปลายเชือกที่ร้อยลูกกลิ้งของโกรกกรากแต่ละอัน เมื่อถึงปลายเชือกข้างหนึ่ง ก็ต้องหย่อนปลายเชือกอีกด้านหนึ่งสลัดกันไปเรื่อย ๆ เมื่อพันเชือกจนเข้มนเกลียวดีแล้ว ใช้ยางตะโกที่หมักไว้ชุบเส้นเชือกหรือด้ายให้ทั่วเพื่อให้กระชับตัวและมีความเหนียวแน่น แข็งแรงแล้วจับปลายเชือกแต่ละเส้นมัดที่ตัวลูกกลิ้งของโกรกกรากแต่ละอันเข้าด้วยกัน โดยร้อยเชือกที่ลูกกลิ้งเสียใหม่ให้ลูกกลิ้งหมุนไปจากเดิม ใช้ไม้คั่นด้ายหรือเชือกเพื่อให้เข้าเกลียวกันไปจนหมด จากนั้นทิ้งเส้นเชือกชูปยางตะโกให้แห้งเสียก่อนแล้วจึงค่อยม้วนเชือกเก็บไว้ใช้ได้

(๖) เข่ง เป็นภาชนะลายโปร่งใช้สำหรับใส่ของ รูปทรงกระบอกมีหูหิ้วสองด้านสำหรับหิ้วหรือหาบ

(๗) งอบ เป็นหมวกกันแดด ปีกกว้าง ทรงกลม บนสุดแบนเรียบ ปีกหมวกผายออกกันแดดได้กว้าง และให้ร่มเงาถึงช่วงไหล่ของผู้สวม ตัวงอบทำด้วยใบลาน โครงข้างในสานด้วยตอกไม้ไม่เป็นลายหกเหลี่ยมโปร่ง ๆ ส่วนใบลานวางตามวงบนโครงที่สานไว้เป็นทรงลาดลง งอนปลาย โดยเย็บใบลานติดกับโครงให้ใบลานซ้อนทับกันเล็กน้อย ด้านในของงอบใช้ตอกที่เหลาเรียบไม่มีเส้นสานเป็นวงรอบ โปร่งขนาดพอให้คนสวมได้ และยืดหยุ่นกระชับตัวได้ รวมทั้งระบายความร้อนจากศีรษะและผมของผู้สวม แล้วจึงนำส่วนสำหรับสวมศีรษะไปมัดติดกับตัวงอบให้แข็งแรง

งอบใช้สวมกันแดดกันฝนสำหรับทำนาทำไร่ หรือสำหรับเดินทางเวลาหาบคอนสาแหรก กระบุง ตะกร้า งอบระบายอากาศได้ดีกว่าหมวกกันแดดชนิดอื่นใด และเป็นสิ่งประดิษฐ์ของภาคกลางที่ไม่เหมือนของใครที่ได้อื่น สวมแล้วกันแดดกันฝนและโปร่งลมเพราะถ่ายเทอากาศได้ดี ปกป้องผิวหนังมิให้หยาบกร้านด้วยแดดลม เหมาะสำหรับผู้หญิงทั้งชาวนาชาวไร่และแม่ค้าแม่ขายแลดูสวยงาม โดยเฉพาะเมื่อนั่งพายเรือขumnุ่กันตามตลาดน้ำหรือหาบเร่ตามถนนหนทางหรือตามคันทนา เหมาะสมแก่อากาศร้อนแต่เนื่องจากใบลานซึ่งเป็นของป่ามีน้อยลงเพราะป่าถูกทำลาย งอบในปัจจุบันจึงทำด้วยใบตาล ซึ่งทำให้งอบแข็ง ไม่อ่อนตัวคงทน และไม่สวยงามเท่างอบใบลาน

(๘) เกลว เป็นเครื่องจักสานด้วยตอกไม้ไผ่ ใช้ เป็น “สัญลักษณ์” ให้ความหมายต่าง ๆ ในโอกาสต่าง ๆ กัน มีคุณค่า มีความหมาย แสดงความเชื่อและระบบคุณค่าของชาวบ้านไทยเกี่ยวกับโลกและพุทธธรรม วิธีทำเกลวนั้นทำได้หลายรูปแบบ โดยการจักตอกเป็นเส้นบาง ๆ สานตาเหลี่ยมหรือตาชะลอมบางที่ก็สานเป็นรูปดาวดวงเดียวหรือหลายดวง แล้วใช้ตอกที่สานขึ้นนี้มัดกับซี่ไม้ไผ่เพื่อเตรียมไว้ปักในที่ที่ต้องการ เช่น

ปักเกลวที่หม้อยา มีความหมายว่าห้ามแตะต้อง ห้ามเปิด โดยมีความเชื่ออยู่แต่เดิมว่าหม้อยาเป็นเขตหวงห้าม มิให้คนธรรมดา วิทยากรหรือสิ่งอื่นใดข้ามหม้อยา อันจะเป็นเหตุให้ยาสมุนไพรนั้นเสื่อมคุณภาพ

ปักฉลว ณ บริเวณที่ดิน บ้านเรือน เรือกสวน ไร่นา มีความหมายว่าห้ามละเมิดสิทธิ์ หรือปักในไร่นาแปลว่าจะขาย ถ้าปักฉลวในแปลงนาหรือคันนาในวันเริ่มแรกของการดำนาข้าว จะมีความหมายเป็นการปัดรังควานสิ่งชั่วร้ายหรืออาถรรพณ์ ซึ่งทำให้ต้นข้าวเป็นโรคหรือแคะแกรนไม่ งอกงาม และโดยรวมฉลวเป็นเครื่องหมายที่เป็นสิริมงคลในการประกอบอาชีพของผู้เป็นเจ้าของไร่นา

การจักสานฉลวในบางท้องถิ่นจะถือเคล็ดต่างกัน เช่น สานฉลวเป็นห้าแฉก เวลา หักตอกแต่ละแฉก เมื่อหักตอกครั้งแรกก็ภาวนา “นะ” หักครั้งที่สองภาวนาว่า “โม” ครั้งที่สาม “พุท” ครั้งที่สี่ “ธา” ครั้งที่ห้า “ยะ” รวมเป็น “นะ โม พุท ธา ยะ” อันหมายถึงพระพุทธเจ้าห้า พระองค์ องค์ที่ ๑, ๒, ๓ เป็นพระพุทธเจ้าในอดีต ได้แก่ กะกุสันธะ โภณาคมน์ และกัสสปองค์ที่ ๔ คือ พระพุทธเจ้าในปัจจุบัน คือ พระสมณโคตม (เจ้าชายสิทธัตถะ) และองค์ที่ ๕ พระพุทธเจ้าในอนาคต พระศรีอริยเมตไตรย (พระศรีอาริย์) อีกความหมายหนึ่ง การทำฉลวเป็นห้าแฉกนั้นชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการบูชาคุณห้าประการ คือ คุณพระพุทธ คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ คุณบิดาและคุณมารดา

การทำและการใช้ฉลวดังนี้จึงเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญทางจิตใจของชนชาติที่มี อารยธรรมอย่างประณีตเป็นของตนเอง นอกเหนือจากการยังชีพทำมาหากิน

(๙) ข้างหีบ เป็นไม้คั่นโยกสำหรับโน้มนวดหีบอ้อย มะพร้าว ถั่ว งา ละหุ่ง เพื่อคั้น เอาน้ำออกมา ที่เรียกว่าข้างหีบเพราะมีคั่นโยกสำหรับโน้มนวดหีบมีลักษณะเหมือนวงข้าง ส่วน ฐานรองสำหรับวางท่อนอ้อย ถั่ว งา ละหุ่ง มะพร้าว คล้ายลักษณะของปากข้างด้านล่าง

วิธีใช้ ถ้าใช้หีบอ้อย จะใช้อ้อยเป็นท่อน ๆ ปอกเปลือกแล้ววางที่ปากข้าง โน้มนวด ปลายวงข้างลงมา น้ำอ้อยจะไหลออกมาตามแรงหีบ หากใช้หีบมะพร้าวชุดเพื่อบีบน้ำกะทิ จะใช้ รกมะพร้าวหรือผ้ากรองห่อมะพร้าวชุดไปวางไว้ใต้ไม้วงข้างแล้วหีบเป็นน้ำกะทิ ถ้าใช้หีบถั่ว งา ละหุ่ง จะใส่ครกตำเมล็ดให้แหลกก่อนแล้วเอาไปห่อผ้ากรองหีบ คั้นออกมาเป็นน้ำมันเพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป

(๑๐) ตะขาบ เป็นเครื่องมือไล่สัตว์ และบางทีก็ใช้เป็นเครื่องทุบตีกันในการแสดง ละครด้วย การที่ชาวบ้านเรียกตะขาบ เพราะเวลาไม้ไผ่สองซีกกระทบกันจะมีเสียงดังคล้ายนกดตะขาบ ร้อง ตะขาบมีสองชนิดคือ ตะขาบมือและตะขาบหลัก

- ตะขาบมือ ทำด้วยไม้ไผ่สีสุก ไม่นิยมไม้ไผ่ที่หนานัก ความยาวประมาณ ๓-๔ ปล้อง เจียนหรือถากปล้องให้เว้าตรงกลาง ให้ไม้สองซีกห่างกันเล็กน้อย วิธีใช้ จะเขย่าไม้ไผ่ เมื่อไม้ทั้ง สองซีกกระทบกันจะทำให้เกิดเสียงดังทำให้นัก หนู กระรอก ค้างคาว และสัตว์ต่าง ๆ ที่หากินพืชผล ตกใจกลัวและหนีไปจากเรือกสวน

- ตะขาบหลัก ทำเช่นเดียวกับตะขาบมือ แต่ใช้ไม้ไผ่สีสุกลำโต ๆ สูงท่วมหัว เวลาตั้งตะขาบหลักทำโดยใช้ลำไม้เล็ก ๆ เสียบปลายไม้ให้แหลมเอาไม้ลำเล็กนี้เป็นแกนฝังดินให้แน่น เจาะรูปล้องไม้ไผ่ด้านล่างให้แกนหลักแทงสอดรูกระบอกตัวตะขาบ ผูกเชือกยาว ๆ มัดรอยผ่าซีกไม้ไผ่ ปล้องล่าง ๆ เวลานัก ค้างคาว กระรอก หนูป่า เข้ามากินผลไม้และพืชผลต่าง ๆ ในสวนในไร่ ชาวบ้าน ก็จะกระตุกปลายเชือก ซีกไม้ทั้งสองก็จะกระทบกันเสียงดังทำให้สัตว์ตกใจกลัวหนีไป

(๑๑) บั้งก็ เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่หรือไม้ไผ่ผสมหวาย ใช้สำหรับตักและโยกสิ่ง ต่าง ๆ เช่น ดิน หวาย เศษใบไม้ รูปทรงคล้ายที่ตักขยະ มีหูสองข้างสำหรับหามหรือหิ้ว

(๑๒) เปลไม้ไผ่ เป็นที่นอนเล่นพักผ่อนหรือสำหรับเด็ก ๆ นอนเล่น มัดผูกไว้ใต้ถุน บ้านหรือใต้ร่มไม้ที่มีอาณาบริเวณร่มรื่นไม่ห่างจากตัวบ้านนัก

การทำเปลไม้ไผ่ ชาวบ้านจะเลือกไม้ไผ่สีสุกที่แก่จัด ลำต้นตรงและลำโต ความยาว ๙ – ๑๐ ปล้อง หรือ ๓ เมตร เหลาข้อไม้ไผ่ให้เรียบร้อย แล้วปาดลำไม้ไผ่ด้านใดด้านหนึ่งออกให้มีความลึก ๕ เซนติเมตร การปาดต้องเว้นระยะห่างจากปลายไม้ไผ่สองข้างประมาณ ๓๐ เซนติเมตร เมื่อปาดไม้ออกแล้วจะเห็นข้อไม้ไผ่ด้านใน เลาะข้อด้านในออกให้หมด จากนั้นผ่ากระบอกไม้ไผ่ส่วนที่เหลือเป็นซี่ ๆ ประมาณ ๑๕ ซี่ ซี่หนึ่งกว้าง ๑-๒ เซนติเมตร แต่ต้องไม่ให้ข้อตรงหัวและท้ายแตกออก ไม้ไผ่ที่ผ่าเป็นซี่ ๆ นี้ใช้เป็นโครงเพื่อสาน จากนั้นจักตอกด้วยผิวไม้ไผ่เป็นเส้นยาวและเอามาสานกับโครงในลำไม้ไผ่ โดยสานเป็นลายขัดเพื่อขยายไม้ไผ่ ๑๕ ซี่ให้มีระยะห่างพอสมควร เมื่อสานเสร็จแล้วใช้เชือกร้อยรูที่ข้อไม้ไผ่หัวและท้ายทั้งสองข้างสำหรับผูกแขวนไว้ตามเสาบ้านหรือใต้ต้นไม้ ดูแลตรวจตราขอบผิวไม้และขอบเปลที่ผายออกให้ผิวเรียบ ไม่มีเสี้ยนบาด และมัดขอบด้วยหวายให้ดูเรียบร้อย

(๑๓) ไม้ เครื่องบดสิ่งต่าง ๆ เช่นเมล็ดพืช ข้าวสารทำด้วยหินจำหลักเป็นทรงกระบอก มีรูตรงกลางสำหรับสวมแกนไม้ และมีรูที่ใกล้ขอบสำหรับหยอดสิ่งที่จะไม่ให้ลงไปในราง ไม้ที่มักทำเป็นร่องเล็ก ๆ ไว้ให้ขบกัน รอบ ๆ ฐานไม้ทำเป็นรางรับสิ่งที่ไม่ละเอียดแล้วให้ไหลลงภาชนะ

(๑๔) หวด ภาชนะสำหรับนึ่งของ เช่นข้าวเหนียว ผัก ถั่ว งา แต่นิยมนึ่งข้าวเหนียวมากกว่า โดยทั่วไปมักสานด้วยตอก รูปรางคล้ายกรวย ก้นสอบ ปากผาย

๓) เครื่องจับสัตว์น้ำ

คนในภาคกลางอยู่กับน้ำมานาน ย่อมรู้ว่าในน้ำมีปลา และสัตว์น้ำ อะไรบ้างที่กินเป็นอาหารได้ รู้ไปถึงถิ่นที่อยู่ ทำเลทำกิน นิสัยของนกหูกปลาแต่ละชนิด เหยื่อที่ชอบกิน รู้เบาะแสว่าที่ใดปลาชุม ที่ใดปลาวางไข่ เวลาใดปลากินเหยื่อ เวลาใดนอน ฤดูกาลใดปลาจะว่ายน้ำจากไหนไปไหน และแน่นอน ว่าจะต้องออกแบบเครื่องมือจับสัตว์น้ำเหล่านั้นอย่างไรจึงจะจับได้ผล รู้ต่อไปว่าสัตว์น้ำแต่ละชนิดควรนำมาปรุงอาหารอย่างไร รสชาติเป็นอย่างไร มีวิธีทำอย่างไรจึงจะดีที่สุด รู้ตลอดไปถึงวิธีถนอมอาหารเก็บไว้เป็นเสบียงกรัง และที่สำคัญเช่นกันก็คือ รู้ว่าควรอนุรักษ์ไว้อย่างไรให้มีกินตลอดไป

ในอดีตนั้นสัตว์น้ำมีมาก สัตว์บกก็มีมาก ส่วนการบริโภคมีจำกัดอยู่ในกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียง มิได้จับสัตว์น้ำกันเป็นอุตสาหกรรม การจับสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลา จึงค่อนข้างไปในทางเจาะจงชนิดและจำกัดจำนวนเพียงพอกิน ปลาหลากหลายชนิดและสัตว์น้ำอื่น ๆ มากชนิดจึงสามารถดำรงอยู่ไม่หมดสิ้น เพราะจะรอดชีวิตไปสู่ฤดูกาลใหม่ได้เสมอ เรียกว่ามีเหลือกินจนมีกินไปตลอด ซึ่งแตกต่างจากสภาพปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง เรื่องนี้เป็นประเด็นสำคัญที่มีผลต่อการออกแบบและวิธีการจับสัตว์เป็นอย่างมาก ดังจะได้เห็นความหลากหลายต่อไป พืชพันธุ์ เจริญผิว ได้จำแนกเครื่องมือจับสัตว์น้ำของภาคกลางตอนบนออกเป็น ๒ ประเภท คือ เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ต้องใช้เหยื่อและเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ไม่ต้องใช้เหยื่อ

ในที่นี้จะขอประมวลแต่เพียงเครื่องมือจับสัตว์น้ำ รวมไปถึงเครื่องมือจับสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก เพื่อศึกษาถึงความชาญฉลาดในการออกแบบเครื่องมือเหล่านั้น และวิธีใช้เครื่องมือเหล่านั้นให้ได้ผล ถูกกาลละ ถูกเทศะ และถูกกับธรรมชาติของชีวิตสัตว์นั้น ๆ

๓.๑) เครื่องมือจับสัตว์น้ำประเภทไม่ใช้เหยื่อ

(๑) ไช อีโต้ อีซอน เครื่องมือสามชนิดนี้มีลักษณะคล้ายกันทั้งรูปร่างและวิธีใช้งานส่วนมากจะเรียกกันว่า “ไช” มีการออกแบบและวิธีการทำหลายลักษณะตามสภาพแวดล้อมและ

การใช้งาน ทำด้วยไม้ไผ่ ผูกร้อยซี่ไม้ไผ่ด้วยหวายหรือเถาวัลย์ ระหว่างซี่ไม้ไผ่ใส่ยางแข็งที่ทำเป็นซี่ ๆ ให้ปลายสอเข้าหากันเป็นช่องทางให้ปลา กุ้ง ปูเข้าไปภายใน เวลาใช้ต้องวางแนวนอน ส่วนหัวหรือปากจะมีที่เปิดสำหรับเทปลาออก ขนาดใหญ่เล็กขึ้นกับการใช้งานไซมีรูปทรงและขนาดต่าง ๆ กันไป มีการดัดแปลงให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและนิสัยสัตว์น้ำ แล้วเรียกชื่อต่างกัน คือ

- **ไซท่อ** สานด้วยผิวไม้ไผ่เป็นลายขัดทึบ รูปลักษณะเป็นท่อขนาดสั้น ประมาณไม่เกิน ๑ เมตร เอาไว้ดักสัตว์น้ำทุกประเภทในบริเวณน้ำไหล

- **ไซปากแตร** ทำเป็นรูปกรวย ปากไซบานเป็นรูปปากแตร ใช้กะลามะพร้าวเป็นฝาปิดเปิดเทปลาออก กลางไซคอด มียางแข็งเป็นช่องทางเข้าของปลา ไซปากแตรจะใช้หวายผูกร้อยซี่ไม้ไผ่เป็นตาถี่ ๆ กุ้งปลาขนาดเล็กลอดออกไม่ได้เวลาใช้งานนำไปวางดักไว้ตามช่องน้ำไหลตามคันนา

- **ไซลอย** สานด้วยผิวไม้ไผ่เป็นลายขัดตาถี่เหลี่ยม มีรูปทรงกลมปากกว้าง ด้านบนคอดเหมือนคอขวด มีฝาปิดเปิดเอาปลาออกได้ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๑ เมตร ใช้ดักปลาน้ำนิ่ง โดยวางไซไว้ช่วงน้ำตื้น ๆ ให้ติดต่องแหวกกอหญ้าหรือกอข้าว และวางแช่น้ำไว้ ปลาที่หากินน้ำตื้นหรือเข้าไปวางไซจะเข้าทางช่องงา ปลาที่ดักด้วยไซนี้มักเป็นปลากระดี่ ปลาสลิต ปลาหมอ เป็นต้น

- **ไซสองหน้า** สานเหมือนไซลอย มีงาอยู่สองด้านทั้งหัวท้าย ใช้ดักสัตว์น้ำทุกชนิด โดยดักในบริเวณน้ำไหล

- **ไซปลากระดี่** สานเป็นลายขัดตาถี่เหลี่ยม มีขนาดเล็ก ใส่ยางที่ปากยาว ๔๐ - ๕๐ เซนติเมตร ใช้ดักปลากระดี่ ปลาหมอ ในทางน้ำไหลริน ๆ

- **ไซกบ** ใช้ดักกบ รูปทรงกระบอก สานลายขัดตาถี่เหลี่ยม ขนาดเล็กกว่าไซกระดี่ ใช้ดักบริเวณน้ำไหลริน ๆ หรือน้ำนิ่งก็ได้ อาจใช้เหยื่อเช่นลูกปลาลูกปูล่อไว้ข้างใน กบจะเข้าไปกินเหยื่อทางช่องงาแล้วออกไม่ได้

- **ไซโป่ง** สานเป็นรูปทรงกระบอกยาวประมาณ ๑ เมตร ด้านปากไซและกันป่องออกเล็กน้อย ใช้ดักสัตว์น้ำทุกชนิดในบริเวณน้ำไหล

(๒) **อีซ่อ** ปลาตัวยาวแบบปลาช่อนเมื่อเข้าไปติดอยู่ข้างในแล้วจะกลับตัวออกมาไม่ได้ เพราะเขาจะสานอีซ่อให้รูปร่างแคบยาวเป็นพิเศษไซทุกชนิดข้างต้นล้วนใช้วัสดุพื้นบ้านอายุใช้งานไม่นาน น้ำหนักเบา สะดวกต่อการขนย้าย และง่ายต่อการใช้งาน

(๓) **ลอบ** เป็นเครื่องมือดักปลา กุ้ง ที่สานด้วยไม้ไผ่ ใช้หวาย เถาวัลย์ หรือลวดวัดโครงไม้ หลักใช้งานคือวางขวางทางน้ำให้ปลาหรือกุ้งว่ายเข้าไปติดอยู่ภายใน ลอบที่ใช้อยู่ทั่วไปมีสามชนิด คือ ลอบยื่น ลอบนอน และลอบกึ่ง

- **ลอบยื่น** ใช้ดักปลาในน้ำลึกหรือใช้ในฤดูน้ำหลากก็ได้ แต่ถ้าใช้ฝือกกัน (ฝือกคือไม้ไผ่สานเป็นผืนคล้ายเสื่อ มีช่องหรือตาถี่พอให้น้ำลอดได้) เป็นแนวบังคับทิศทางของปลา ก็ใช้ลอบยื่นดักไว้ตามน้ำนิ่งใกล้ ๆ กอหญ้าสมุมทุมพุ่มไม้ที่อยู่ในน้ำก็ได้เหมือนกัน เครื่องมือนี้ใช้ดักปลาดุก ปลาช่อน ปลาตะเพียน ปลากด ลอบยื่นมีรูปทรงเหมือนขวดที่วางตั้งไว้ ส่วนปลายมัดปลายซี่ไม้ไผ่เข้ามารวมกัน ด้านข้างทำยาวผ่าเกือบตลอดลอบ อาจทำเป็นหลายขนาดเล็กใหญ่ต่างกัน บางชนิดวางแล้วสูงท่วมหัวก็มี ถ้ามองจากด้านตัดจะเป็นรอยหยักเป็นรูปหัวใจ ตรงหยักคือประตูทางเข้าของ

ปลาที่เรียกว่า “งา” เมื่อปลาเข้าไปแล้วว่ายออกมาไม่ได้ลอบยีนมักใช้ดักปลาในฤดูน้ำหลากเข้าทุ่งประมาณเดือนกันยายน ตุลาคม การวางลอบยีนจะวางขวางทางน้ำเรียงกันไปเป็นแถว แถวละหลาย ๆ อัน โดยหันประตูหรืองาลอบให้ทวนน้ำ ระหว่างลอบแต่ละอันทำเผือกกันเชื่อมช่องที่ห่างประมาณ ๔ เมตร และปักหลักเพื่อกันน้ำเชี่ยวพัดพาลอบไป การวางลอบต้องวางตั้งให้ส่วนบนของลอบพ้นน้ำในอดีต เมื่อถึงฤดูน้ำหลากบริเวณลุ่มน้ำยม น้ำน่าน จะเห็นลอบยีนตั้งเรียงแถวหน้ากระดานขวางทางน้ำเต็มทุ่งไปหมด ลอบยีนใช้ดักปลาที่มีขนาดโตพอควร ไม่นิยมดักปลาเล็กมาก เนื่องจากต้องสานลอบตาถี่ ทำให้ไปตายนกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยว จึงแก้ปัญหาโดยสานตาห่าง ๆ ให้น้ำไหลลอดได้สะดวก ทำให้เหมาะสำหรับดักปลาขนาดโตพอลอดตาลอบไม่ได้ และเพราะเป็นฤดูปลาชุมการดักแต่ปลาตัวโตจึงเป็นการเหมาะสม และจะได้ปริมาณมากเพียงพอทีเดียว

- **ลอบนอน** ใช้ดักปลาสำหรับบริเวณน้ำไหล มักจะทำหูข้างไว้ที่ปากลอบด้วย และใช้แผงเผือกต่อจากหูข้างทั้งสองข้างกันขวางแม่น้ำลำคลองโดยวางลอบในแนวนอน การสานลอบนอนนั้นจะสานเป็นขวางแม่น้ำลำคลองโดยวางลอบในแนวนอน การสานลอบนอนนั้นจะสานเป็นทรงกระบอกความยาว ๑ – ๒ เมตร กันลอบเป็นรูปรี ๆ ปิดเปิดเอาปลาออกทางกันลอบได้ ใช้ไม้ไผ่ให้ห่างกันประมาณ ๓ เซนติเมตร ถ้าต้องการดักปลาตัวเล็กก็เรียงซี่ไม้ให้ชิดกันมากขึ้น ปากลอบทำเป็นงาสองชั้น ลอบนอนอีกประเภทหนึ่งใช้ได้กับน้ำนิ่งในฤดูปลาวางไข่ตามริมหนองน้ำ เรียกว่า “ลอบเกาะ” ลอบนอนนำมาใช้ดักปลาและกุ้งบริเวณริมตลิ่งแม่น้ำลำคลองในช่วงน้ำลด

- **ลอบกึ่ง** ใช้ลอบยีนหรือลอบนอนก็ได้ แต่ต้องสานซี่ไม้ไผ่ให้ระยะถี่เกือบชิดกันเพื่อไม่ให้กุ้งลอดออกไปได้ ข้างในลอบเอากากน้ำปลาและรำละเอียดผสมดินเหนียวปั้นเป็นก้อนล่อกุ้งให้เข้าไปกิน

(๔) **อีโหลง** เป็นเครื่องมือช้อนปลาในที่น้ำตื้นหรือในแอ่งน้ำแคบ ๆ ชาวนาจะใช้อีโหลงในช่วงฤดูทำนา เมื่อฝนตกชุกจนน้ำในห้วยหนองคลองบึงไหลเข้าไปในแปลงนา ชาวบ้านจะทำคันกันน้ำไว้ เรียกว่า คันนา ช่วงที่น้ำไหลเข้าแปลงนา ปลาตุ๊ก ปลาช่อน ปลาหมอ ฯลฯ จะติดอยู่ในแปลงนา ซึ่งเป็นระยะผสมพันธุ์ หลังหว่านข้าวแล้ว ชาวนาต้องคอยให้ต้นกล้าโตพอที่จะนำไปปักดำได้ ซึ่งเสียเวลาเป็นแรมเดือน ระหว่างนั้นฝูงลูกปลาจะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วและมีจำนวนมาก เมื่อมีการไถนาเพื่อเตรียมดินดำต้นกล้าพื้นน้ำในแปลงนาจะแคบลงจากการไถ ทำให้ดินโคลนขึ้นเหนือน้ำบ้างจมอยู่ใต้น้ำบ้าง และก้นดินที่เกิดจากการไถที่ชาวนาเรียกว่า “จีไถ” หรือ “จีแต่” จะทำให้เกิดแอ่งน้ำเล็ก และจะมีลูกปลาจำนวนมากติดอยู่ ว่ายไปไหนไกลไม่ได้ ตอนนี้จะเหมาะที่จะใช้อีโหลงจับปลา โดยชาวนาออกแบบอีโหลงให้ส่วนกันเป็นมุมแหลม ปากบานกว้างออก จากมุมกันถึงปากยาวประมาณ ๒๐ – ๓๐ เซนติเมตร เมื่อช้อนปลาแล้วยกขึ้น ปลาจะไปรวมกันอยู่ที่กัน การสานอีโหลงต้องอาศัยรูปทรงของภาชนะ เช่น หม้อ ถังน้ำ ไห โอ่งเล็ก ๆ เริ่มตั้งรูปที่กัน แล้วสานด้วยดอกไม้ไผ่เป็นเส้นคู่ตั้งแต่กันจนถึงปาก ปากอีโหลงใช้ซี่ไม้ไผ่เหลาประกบทำเป็นวงไม้ ผูกมัดด้วยหวายให้แน่น ทำให้แข็งแรงทนทาน เวลาจะใช้อีโหลงวิดปลา ใช้มือสองข้างจับปากอีโหลงแล้วก้มช้อนปลาโดยการกดปากอีโหลงไปในน้ำแล้วส่ายไปมา น้ำที่ถูกซัดส่ายไปมาทำให้ปลามึนงงและเข้ามาในอีโหลง ยกอีโหลงขึ้นดูเป็นระยะ ๆ เพื่อไม่ให้ปลาวายหนีออกไป

(๕) **อีเล้ง** เป็นเครื่องมือดักปลาอีกประเภทหนึ่ง ทำขึ้นเพื่อเอาไว้จับปลาตัวใหญ่ในแม่น้ำลำคลอง เช่น ปลาเค้ ปลากระโทง ปลาสาวย ฯลฯ ทุกวันนี้ไม่ทำกันแล้วเพราะไม่มีปลาขนาด

ใหญ่ให้จับ แต่นำเอามาเสนอในที่นี้เพื่อให้เห็นสติปัญญา ความคิด และวิธีการที่ชาวนาในอดีตกิดขึ้นไว้เพื่อเจาะจงจับปลาใหญ่ อีเล้งได้รับการออกแบบให้มีความแข็งแรง ส่วนโครงของอีเล้งนิยมทำด้วยไม้ไผ่สุกกัลโต ๆ ผ่าให้เป็นซี่ ๆ ๓๕-๔๐ ซี่ โดยผ่าเป็นแนวยาวตลอดลำให้เหลือข้อสวมกันไว้ เกลาซี่ไม้ไผ่ให้เรียบทั้งด้านนอกด้านในแล้วเหลาไม้ไผ่เป็นซี่กลม ๆ มีความยาวเท่าโครง จัดระยะซี่ไม้ไผ่กลมให้ห่างกัน ๓-๕ เซนติเมตรโดยรอบโครง แล้วถักด้วยหวายให้แน่นหนาด้านปากถึงกึ่งกลางจะมีโครงรูปเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ช่วงต่อจากนั้นเป็นรูปกลม แล้วค่อย ๆ เรียวจนรวบไว้ตอนปลาย มัดให้แข็งแรงแน่นหนาด้วยหวายหรือเถาว์ลย์ ปากอีเล้งจะทำเป็นงาคูยาว ตลอดปากมีสองคู่ คู่แรกอยู่ด้านหน้า คู่ที่สองอยู่กึ่งกลาง ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าปลาใหญ่ที่มีแรงมากจะดันหรือแหกออกมาไม่ได้

วิธีใช้ นำอีเล้งไปวางในแม่น้ำลึก ๆ โดยให้ปากอีเล้งหันไปตามทิศทางกระแสน้ำไหล เมื่อปลาวายทวนน้ำเพื่อไปวางไข่ต้นน้ำก็จะเข้าไปในอีเล้งปลาที่ติดอีเล้งจะเป็นปลาขนาดใหญ่ เนื่องจากระยะห่างของซี่โครงมีระยะห่างกันมาก คือประมาณ ๓-๕ เซนติเมตร ปลาเล็กลอดได้สบาย ๆ ในอีเล้งไม่ต้องใช้เหยื่อใด ๆ ล่อปลา ใช้เชือกเส้นยาวผูกติดกับอีเล้งเพื่อจะได้ดึงเข้าหาฝั่งได้ หรือเพื่อยกขึ้นดูว่าปลาติดหรือไม่ และเพื่อไม่ให้อีเล้งเคลื่อนย้ายไปมากับกระแสน้ำ ให้เอาหินก้อนใหญ่พอสมควรวางไว้ข้างในใกล้ปากอีเล้ง

(๖) ส้อมและขอ เป็นเครื่องมือสองอย่างคู่กันสำหรับจับปลาไหลโดยเฉพาะ ทั้งส้อมและขอทำด้วยลำไม้ไผ่เนื้อเหนียวแน่นและแกร่งดี ลำไม้ใหญ่ ความยาวประมาณเกือบ ๑ เมตร เสียบตัวส้อมและเสียบขอยาวประมาณ ๔๐ เซนติเมตรไว้กับลำไม้ไผ่ ทำให้แน่นหนาแข็งแรง ปลายส้อมทำเป็นสองซี่ส่วนปลายขอทำปลายเหล็กให้แหลมโค้งเป็นรูปขอ

วิธีใช้ ให้เอาขอแหลมลงไปในรูปลาไหลแล้วเกี่ยวหัวปลาขึ้นมา ใช้ส้อมแทงตามลงไปกดปลาไว้ไม่ให้ลื่นหนีไป แล้วค่อย ๆ ดึงขึ้นมาเพื่อจับปลาไหลใส่ข้อง การใช้ส้อมและขอคู่กันเป็นการช่วยป้องกันอันตรายจากงูซึ่งอาจอยู่ในรูเช่นเดียวกับปลาไหล รูงและรูปลาไหลไม่แตกต่างกันนัก และการใช้มือล้วงลงไปก็เป็นอันตรายเพราะอาจถูกงูกัดได้ นอกจากใช้จับปลาไหลแล้ว ยังใช้สำหรับเกี่ยวปลาขนาดใหญ่ที่ติดเบ็ดขึ้นมาก็ได้ เช่น ปลาเค็ม ปลาชะโด เพื่อกันไม่ให้ปลาดิ้นจนเบ็ดขาด

๓.๒) เครื่องมือจับสัตว์น้ำประเภทใช้เหยื่อ

(๑) อีจู้ เป็นเครื่องดักปลาไหล บางแห่งเรียกกระจู้ หรือจู้ อีจู้มีทรงกลมส่วนกันกว้างระหว่าง ๒๐-๔๐ เซนติเมตร วางตั้งสูงประมาณ ๕๐ เซนติเมตรถึง ๑ เมตร การสานอีจู้เริ่มจากกัน โดยสานเป็นลายขัดสี่เหลี่ยมตาห่างพอประมาณ แต่ต้องไม่ห่างจนปลาไหลออกไปได้ แล้วสานเป็นแนวตั้งขึ้นรูปเป็นลายขัดทึบ ริมกันอีจู้ด้านหนึ่งสานเป็นช่องวงกลมไว้เพื่อใส่สาแหรกให้ปลาไหลเข้า ถ้าเป็นอีจู้ขนาดใหญ่ก็ทำช่องกลมหรือทำแซงริมกันอีจู้ทั้งสองด้าน ใส่สาแหรกไว้สี่อัน ภายในสานใส่อีจู้ด้วยไม้ไผ่ขัดห่าง ๆ ที่ทำเป็นกรวยใส่เหยื่อล่อปลาไหล เรียกว่า “กะพล้อ” สามารถดึงเข้าออกได้ เหยื่อที่ใส่ล่อปลามักใช้เนื้อหอยโข่ง ปูตายทุบให้แหลก หรือเนื้อปลาสด

การดักปลาไหล จะดักในน้ำนิ่งตามริมหนองคลองบึงหรือแปลงนาความลึกของน้ำไม่ลึกนัก ต้องให้ปลายปากอีจู้โผล่พ้นน้ำเพื่อให้ปลาไหลขึ้นมาหายใจได้ ใช้ใบหญ้าคลุมอีจู้เพื่อแต่งช่องทางให้ปลาไหลเข้าไปทางสาแหรกได้สะดวก ช่องทางสาแหรกต้องให้อยู่ระดับพื้นดินใต้น้ำพอดี ปลาไหลที่ได้กลืนเหยื่อจะหาทางเข้าไปกิน แต่เมื่อเข้าไปแล้วไม่สามารถกินเหยื่อได้เพราะใส่ไว้ในกะพล้ออีก

ชั้นหนึ่ง ทำให้เหยื่อไม่หมด ด้วยวิธีนี้ปลาไหลตัวอื่น ๆ จะพากันเข้าไปอีก ทำให้ได้ปลาครั้งละหลาย ๆ ตัว การกู้้อาจกู้วันละครั้งหรือดักไว้หลาย ๆ วันจึงจะกู้ก็ได้

(๒) รำวง เป็นเครื่องมือที่ดัดแปลงขึ้นใหม่ ใช้กันมากในพื้นที่ลุ่มน้ำยม อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย ดัดแปลงมาจากการใช้แหขนาดใหญ่ โดยทำหลักไม้ไว้สำหรับเกี่ยวแห ขนาดปากแหกว้างเท่าใดก็ปักหลักเกี่ยวแหให้รอบกว้างเท่านั้น แล้วใช้เหยื่อล่อ ได้แก่ ไก่ตายเผา หรือ ข้าวแช่หมักให้มีกลิ่น

วิธีจับปลาด้วยรำวง ปักหลักไว้ในน้ำ แล้วเกี่ยวแหไว้กับหลักโดยกางปากแหให้กว้างอยู่เหนือหน้า เชื่อมปากแหมายังกลไกที่คนควบคุมอยู่บนบกทั้งเหยื่อลงไปล่อบริเวณใต้แห เมื่อปลา มาตอดกินเหยื่อ คนที่คุมกลไกอยู่บนบกจะกระตุกกลไกให้ปากแหหลุดออกจากหลักที่เกี่ยวไว้ แหจะ หล่นลงไปครอบปลาที่มามากในบริเวณนั้นทั้งหมด ช่วงเวลาที่นิยมใช้รำวงจับปลา คือตอนหัวค่ำ เพราะเงียบและปลาจะไม่ค่อยระวังตัว รำวงใช้ได้ผลดีในช่วงฤดูแล้ง บริเวณน้ำตื้น น้ำนิ่ง หรือน้ำไหล เอื่อย ๆ พื้นน้ำไม่ใหญ่มาก และมีปลาวายวนอยู่ในบริเวณพื้นที่จำกัดนั้น ๆ

(๓) ครอบววมหรืออึ่งววม รูปร่างคล้ายส้ม แต่ขนาดใหญ่กว่าและทึบกว่า ตัวววมทำด้วยไม้ไผ่สานลายขัด ปากใช้หวายรัดประกบ การจับปลาด้วยครอบววม เริ่มจากเอาไม้ง่าม ปักลงในดินใต้น้ำ ใ้ง่ามโผล่พ้นน้ำพอประมาณ เอารังมดแดงวางลงไปบนง่าม จดรูปปักเสียไว้กับ หลักไม้ง่ามนั้นด้วย แล้วคนก็ถือครอบววมเฝ้าอยู่บริเวณใกล้ ๆ สักครู่รังมดแดงและไข่มดจะร่วงลงน้ำ ปลาจะว่ายเข้ามากินเหยื่อ ยิ่งปลามากรูปก็ยิ่งสั้นมาก คนที่คอยเฝ้าอยู่ก็จะเอาครอบววมครอบลงไป แล้วเอามือลงไปควานจับปลาที่อยู่ภายในครอบววม ครอบววมใช้จับปลาได้เกือบทุกชนิดใช้ได้ผลดีใน บริเวณน้ำนิ่งและน้ำไม่ลึกมาก และเหมาะสำหรับกลางคืนเพราะจะทำให้สังเกตรูปได้ง่าย

(๔) อีแอ็บ เป็นเครื่องสานสำหรับดักกบในช่วงปลายฤดูฝนขณะที่มีน้ำเล็กน้อย กันแอ็บทำที่ปิดเปิดไว้จับกบ การทำแอ็บ ทำโดยใช้ตอกไม้ไผ่เหลาบาง ๆ สานเป็นลายขัด ส่วนกันถึง ช่วงกลางเป็นลายห่าง แต่ต้องไม่ห่างจนกบขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ลอดออกไปได้ กบเล็กไม่เป็นไร ปลอยไป บริเวณที่เหลือสานเป็นลายถี่กว่าเพื่อความแข็งแรงและใช้ได้ทนนาน ที่สานให้ตาห่างตรง กลางก็เพื่อให้กบเห็นเหยื่อล่อภายในแอ็บ จะได้หาทางเข้าไปกินเหยื่อหรือเข้าไปหากบตัวอื่น ๆ ที่เข้าไป อยู่ก่อนแล้ว ส่วนปากแอ็บทำงาใส่ไว้ เมื่อกบเข้าไปแล้วจะออกไม่ได้

วิธีใช้ เลือกบริเวณที่เป็นโคลนเลนที่มีน้ำขังเล็กน้อย คู้ดินขึ้นแล้ววางแอ็บลงไป ให้ส่วนปากของแอ็บสูงขึ้นเป็นเนิน เอาดินเทินไว้ กลบดินด้านกันและด้านข้างพอประมาณ ทำทาง ตรงบริเวณปากแอ็บให้เรียบภายในใส่น้ำเล็กน้อยแล้ววางลูกปลาหมอตัวเล็ก ๆ ล่อไว้ ปลาจะเดินไปมา ทำให้เกิดเสียงดังซุกซลัก เมื่อกบเห็นเหยื่อที่ล่อไว้จะกระโดดเข้าไปไล่กินปลาหม่อ บางทีกบจะเข้าไป ครั้งละหลาย ๆ ตัว เหยื่อที่ใส่ไว้ นอกจากลูกปลาหม่อแล้วอาจเป็นลูกปูตัวเล็กหรืออย่างอื่นก็ได้ แต่ที่ เหมาะมากคือลูกปลาหม่อ เพราะทนทานไม่ตายง่าย ๆ แอ็บขนาดใหญ่กว่าจะเรียกว่า “อีเต้า” หรือ ในวิธีการคล้ายคลึงกันนี้ อาจทำรูปแบบเป็นอย่างอื่นสำหรับดักกบก็ได้

(๕) เบ็ดตกปลากา แม้จะเป็นเครื่องมือจับปลาที่ค่อนข้างปลิกย่อยและปัจจุบัน นี้ไม่ค่อยใช้กันแล้ว แต่สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการรู้จักสังเกตพฤติกรรมของปลาและแหล่งอาศัย ของปลาบางชนิด กรณีนี้เป็นวิธีตกปลากาโดยเฉพาะปลากามีปากอยู่ในแนวเดียวกับลำตัว ไม่มีเยื่อหุ้ม นัยน์ตา ลำตัวสีม่วงแก่จนถึงดำ บางแห่งเรียก “ปลาเพี้ย” ในแม่น้ำเจ้าพระยาก็มี เวลากินอาหารจะใช้

ปากดูดอาหาร ขอบกินตะไคร่ที่จับตามตอไม้หรือเสาที่ปักลงในน้ำเพราะนิสัยของปลาากชอบดูดอาหารกิน ชาวบ้านจึงคิดตกปลาทำให้เหมาะกับวิถีกินอาหารของปลาชนิดนี้

เบ็ดตกปลา คันเบ็ดทำด้วยลำไม้ไผ่ยาว ๒-๓ เมตร ผ่าลำไม้เป็นครึ่งซีก เว้นให้เหลือกระบอกสำหรับใส่อาหารปลา ๑ ปล้อง เสียมโคนคันเบ็ดให้แหลมสำหรับปักดินได้ เหนือกระบอกใส่อาหารปลาขึ้นไปเหลาไม้ผ่าซีกให้เรียวสำหรับเป็นด้ามจับเอาไว้วยกระบอกขึ้นมาดู หากตกปลาน้ำลึกก็ทำปลายด้ามให้ยาวตามต้องการ

(๖) กะลาครอบปลาหมู วิธีนี้ก็เช่นเดียวกับการใช้เบ็ดตกปลา คือเป็นวิธีจับปลาขนาดเล็กโดยการศึกษาพฤติกรรมของปลาที่เรียกว่า ปลาหมู เพื่อเอาไปทำเหยื่อล่อปลาตัวใหญ่หรือเอาไปกินก็ได้ถ้าจับได้มากพอ กะลาครอบปลาหมูทำจากกะลามะพร้าวสองซีกที่ขูดเนื้อมะพร้าวออกแล้ว เลือกกะลาให้ซีกบนเล็กกว่าซีกล่าง จึงต้องใช้มะพร้าวคนละลูก ใช้เชือกเส้นยาว ๆ ร้อยที่รูจาวของกะลามะพร้าวซีกบน แล้วเจาะรูกันกะลาตรงกลางกะลาใบล่าง ใช้เชือกเส้นยาวร้อยกะลาทั้งสองใบให้ครอบกันไว้ เจาะรูที่ด้านบนของกะลาซีกบนรูจะเล็กหรือใหญ่แล้วแต่ความต้องการว่าจะจับปลาหมูขนาดใด เอาเชือกที่ร้อยกะลาไปผูกมัดกับคันเบ็ดที่ทำจากเรียวไม้ไผ่ยาว ๆ

วิธีตกปลาหมู จะใช้เหยื่อคือหอยสับ ปูสับ ปลาสับ ใส่ไว้ในกะลาซีกล่าง เมื่อหย่อนกะลาครอบลงไปในน้ำซึ่งปลาหมูอาศัยอยู่เป็นฝูง ๆ ปลาหมูมีนิสัยชอบปักหัวลงหาอาหาร จะใช้หัวปักลอดรูกะลาซีกบนเข้าไปทางจะโบกพู่ น้ำจันทน์ทำให้กลิ่นเหยื่อล่อกระจายออกไปทั่วบริเวณ ทำให้ปลาหมูตัวอื่น ๆ แย่งกันปักหัวลอดเข้าไปกินเหยื่อในกะลามากขึ้นทุกที การยกกะลาครอบปลาหมูขึ้นมาต้องใช้การคาดคะเนให้ดี ถ้าช้าเกินไป ปลาหมูอาจว่ายออกไปได้บ้างเมื่อกินเหยื่อหมด

(๗) สุ่ม เป็นเครื่องจับปลาด้วยไม้ไผ่คล้ายฝ่าชี รูปทรงกรวยส่วนล่างปากกว้าง ส่วนบนมีช่องพอใช้สอดมือล้วงเข้าไปได้ เหมาะสำหรับการจับปลาที่น้ำตื้น ๆ ที่มีระดับน้ำต่ำกว่าสุ่มลงไป

(๘) ตะข้อง เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่มีไว้สำหรับนำปลาที่จับได้ใส่เก็บไว้ ลักษณะพิเศษทางด้านการใช้สอยของตะข้องคือส่วนปากที่มีงาช่องเป็นซี่ ๆ ที่เพื่อใส่ปลาลงไปมันจะออกมาไม่ได้จนกว่าจะเปิดงาช่องออกเสียก่อน สะดวกสำหรับการนำติดตัวไปไหนมาไหน เนื่องจากสามารถผูกติดกับเอว สะพายบ่าหรือหิ้วก็ได้

(๙) ตะข้องลอย เป็นภาชนะสานจากไม้ไผ่ มีรูปทรงแตกต่างจากตะข้องตรงที่ตะข้องลอยมีทุ่นผูกติดอยู่ด้วยเพื่อให้ลอยน้ำได้

(๑๐) กระชัง เป็นเครื่องจักรสานไม้ไผ่ มีขนาดและรูปทรงหลายชนิด มีฝาปิดใช้ชังปลา ลอยไว้ในน้ำเพื่อไม่ให้ปลาตาย บางชนิดมีขนาดใหญ่ใช้ลอยไว้เพื่อเลี้ยงปลาได้

๓.๓) อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบเครื่องมือจับสัตว์น้ำ

ในการจับสัตว์น้ำ นอกจากเครื่องมือจับปลาที่สะท้อนให้เห็นความรู้ความเข้าใจ และกรรมวิธีอันหลากหลายแยบยลแล้ว อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบกันว่าเป็นเครื่องบ่งบอกการใช้ปัญญา ความรอบรู้ และความชาญฉลาดของคนในภาคกลางเช่นกัน อุปกรณ์เหล่านี้ได้แก่ ภาชนะชังปลาที่จับได้พาหนะสำหรับเดินทางจับปลา คือเรือ และฝือกกันแนวจับปลา เป็นต้น

(๑) ฝือก ใช้เป็นแนวปิดกั้นในน้ำมิให้ปลาวายหนี และกำกับแนวให้ปลาวายเข้าไปในเครื่องมือจับปลาที่ตักไว้ อีกทั้งเป็นเครื่องมือช่วยลดความรุนแรงของกระแสน้ำให้อ่อนลง ทำ

ให้ทำงานสะดวกขึ้น และแรงปะทะของน้ำที่จะเข้ามาถึงเครื่องมือดักปลาก็เบาลงด้วยเฟือกทำด้วยซี่ไม้ไผ่ขนาดใหญ่ที่มีความหนาพอสมควร เอามารัดยึดติดกันด้วยเชือกจนเป็นผืนขนาดใหญ่เหมือนเสื้อสมัยใหม่ใช้เชือกในลอนระหว่างซี่เฟือกเว้นช่องว่างไว้บ้างพอให้กระแสน้ำลอดผ่านไปได้ แต่ปลาลอดไม่ได้ เฟือกอาจทำเป็นขนาดเล็ก ใหญ่ ยาว ให้เหมาะสมแก่ภูมิประเทศและการใช้งาน เมื่อเสร็จงานแล้ว ม้วนเก็บได้ นอกจากเฟือกแล้ว บางครั้งชาวบ้านก็จำเป็นต้องใช้ไม้ไผ่ทั้งลำทำเป็นหลักกำบังโพงพางบางพื้นที่ก็เอากิ่งไปมัดมาสุ่มไว้เพื่อล่อหลอกให้ปลาเข้ามาอาศัยชั่วคราวก่อนลงจับและดักต่อไป

(๒) เรือ สำหรับประมงน้ำจืดในแม่น้ำลำคลองภาคกลางนิยมใช้เรือหมู เรืออีป๊าบ และเรือตะเข้ ที่ไต่ใช้ยานพาหนะทางบกเดินทางไปตามถนนหรือเส้นทางได้ก็ใช้ยานพาหนะนั้น ๆ แต่สำหรับภาคกลางยังมีอีกหลายพื้นที่ที่ถนนยังไม่ถึงแหล่งจับปลา ฉะนั้นพาหนะดั้งเดิมที่ชาวบ้านภาคกลางใช้กันมาช้านานในการสัญจรก็คือเรือ

- เรือหมู เป็นเรือขุดจากไม้เนื้อแข็ง มีขนาดเล็กประมาณ ๔ เมตร หัวท้ายเรียว พองกลาง ลำเรือค่อนข้างกว้าง เป็นเรือที่มีความคล่องตัวสูง สามารถลัดเลาะไปตามทางน้ำน้อยใหญ่ได้ เหมาะสำหรับการใช้เครื่องมือจับปลา คือ เบ็ด ลอบ ข่าย ซึ่งเป็นเครื่องมือขนาดเล็กและเบา

- เรืออีป๊าบ เป็นเรือค่อนข้างใหญ่ นิยมใช้ติดเครื่องยนต์และใช้ในการจับปลาที่ต้องใช้เครื่องมือขนาดใหญ่ สามารถบรรทุกน้ำหนักได้มาก ความยาวของเรือประมาณ ๔-๑๐ เมตร ใกล้เคียงกับเรือตะเข้ แต่ไม่แพงเท่า ชาวบ้านพอจะมีไว้ใช้งานได้

- เรือตะเข้ เป็นเรือขนาดใหญ่ แข็งแรง ราคาแพงสำหรับชาวบ้านคือลำหนึ่ง ๔-๕ หมื่นบาท เหมาะสำหรับทำประมงน้ำจืดขนาดใหญ่ เช่น ทำโพงพาง ชาวบ้านที่มีเรือตะเข้ได้จึงมีไม่มากนัก

(๓) ข้องใส่ปลาและกระชังขังปลา เมื่อจับปลาได้แล้ว ถ้าเป็นการจับปลาเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวบ้านจะใช้ข้องซึ่งมีรูปทรงหลากหลายมาก สวยงาม และออกแบบตามประโยชน์ใช้สอยที่พัฒนาและขัดเกลารูปทรงกันมานาน ในอดีตชาวบ้านจะสานข้องใช้เองแต่ระยะหลังนิยมซื้อใช้จากผู้ชำนาญการมากกว่า ข้องเหมาะสำหรับการหาปลาประจำวันด้วยการใช้เบ็ด แห สุ่ม ข่าย

ส่วนกระชัง โดยประโยชน์ใช้สอยทำขึ้นเพื่อใช้ขังปลาหรือสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่จับได้ให้มีชีวิตอยู่ได้นาน ๆ กระชังจึงได้รับการออกแบบให้โปร่งในขณะที่ข้องจะทึบกว่า แต่ก็พอระบายอากาศได้ เมื่อแช่กระชังลงในน้ำปลาก็อยู่ได้ไม่แออัดและหายใจได้สะดวกกว่าจึงอยู่ได้นาน คนจับปลาจะนิยมทำกระชังกันเองตามขนาด รูปทรง และวัตถุประสงค์ที่ต้องการถ้าต้องการให้หัวหรือส่ายไปไหน ๆ ได้ก็จะนิยมทำเป็นทรงหัวท้ายเรียวตรงกลางป่อง รูปทรงคล้ายลูกกรับ ทำด้วยผิวไม้ไผ่ กระชังอีกแบบหนึ่งเป็นกระชังขนาดใหญ่ มีขนาดเท่ากับสัตว์ตัวหรือใหญ่กว่า ทำด้วยไม้ไผ่ขัดผิว สานให้โปร่ง ๆ มัดด้วยเถาวัลย์ หวายหรือลวดสามารถนำไปแช่ไว้ในน้ำเพื่อขังปลาได้จำนวนมาก ๆ หากมองในแง่ความสวยงามแล้วส่วนใหญ่ข้องจะแสดงฝีมือและความหลากหลายของรูปทรงได้น่าสนใจกว่าแต่นั่นหาใช่เป้าหมายหลักของการจับปลาไม่ แต่เป็นผลของการขัดเกลาที่มีวิวัฒนาการมานานจนเป็นหัตถศิลป์ที่จับตาคนทั่วไปอย่างหนึ่ง^{๑๑}

^{๑๑} ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาภาคกลาง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๙-๑๔๓.

ดังนั้นถ้าจะสรุปแล้วในที่นี้ การจับปลาเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิตคนในชนบทเพราะจับเอามาทำปลาร้า ซึ่งเป็นอาหารสำคัญ กินได้เป็นเวลานานเกือบตลอดฤดูแล้ง โดยไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเงินทอง เป็นสิ่งที่ชาวบ้านเลี้ยงตัวรอดมาได้โดยไม่อดอยาก นอกจากนี้การจับปลายังเป็นกิจการทางสังคมของชาวบ้านอีกด้วยเพราะการออกไปจับปลาร่วมกันนั้นมีการร่วมมือกัน เมื่อได้ปลามาก็แบ่งปันกัน และที่สำคัญก็คือได้ความสนุกสนานร่วมกัน เป็นการพักผ่อนหย่อนใจไปในตัว ผลที่เกิดขึ้นเป็นการกระชับความกลมเกลียว พี่พวาศัยกันและกัน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่เด่นอย่างหนึ่งของสังคมชาวบ้าน ส่วนเครื่องมือที่จับปลานั้น ส่วนมากก็ไม่ซื้อหามาด้วยเงินทอง หากเป็นของที่จักสานขึ้นจากวัสดุทางธรรมชาติได้แก่ ไม้ไผ่และหวาย อันอาจหามาได้จากป่าและละแวกใกล้เคียงกับหมู่บ้าน การจักสานและเครื่องมือจักสานที่ทำขึ้นจึงมีลักษณะที่เป็นศิลปะไปในตัวเพราะผู้ทำมักจะใช้ความคิดประดิษฐ์ให้สวยงามมีรูปร่างและขนาดที่ได้สัดส่วน ตามความต้องการของท้องถิ่น

๒.๔.๘ พิพิธภัณฑเครื่องปั้นดินเผา

นักโบราณคดีพบหลักฐานบางอย่างที่บ่งบอกว่า มนุษย์สมัย ๑๐,๐๐๐ ปีที่แล้ว รู้จักเครื่องปั้นดินเผาแล้ว โดยการพบเครื่องปั้นดินเผาที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยที่ ถ้ำผีแมน จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นเครื่องปั้นดินเผาลายเสือ และลายเชือกทาบ อย่างไรก็ตาม มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้พัฒนาวิธีการทำเครื่องปั้นดินเผาได้อย่างมีคุณภาพสูงขึ้นเรื่อย ๆ เห็นได้จากเครื่องปั้นดินเผาลายขูดและเขียนสีบนผิวภาชนะ ซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผาก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ ที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นผลงานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์บนดินแดนประเทศไทย ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเป็นงานศิลปะระดับคุณภาพสูง ที่มีคุณค่าทางศิลปะอย่างยิ่ง

ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้มีการสถาปนากรุงสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานีของชนชาติไทย โดยอาณาจักรสุโขทัยรุ่งเรืองอยู่ประมาณ ๒๐๐ ปี มีหลักฐานบ่งบอกความเจริญมากมายของคนไทยในยุคนั้น งานเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงที่สุดของสมัยสุโขทัยคือ เครื่องปั้นดินเผาที่เรียกว่า สังคโลก

ต่อมาการใช้เครื่องปั้นดินเผาในสมัยอยุธยาก็ยังคงดำเนินอยู่ โดยเป็นการสั่งทำหรือซื้อจากเมืองจีน ทั้งที่เป็นแบบลายครามและเบญจรงค์ เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้มีเทคนิควิธีการที่ประณีต อย่างไรก็ตามเครื่องปั้นดินเผาที่ใช้กันในสมัยอยุธยาระยะนี้มีลักษณะเฉพาะคือ ถึงแม้จะเป็นการสั่งทำจากเมืองจีน แต่ก็เป็นการทำในรูปแบบและลวดลายตามแบบไทย เช่น สรรีควหาวน จานเชิง โถทรงโกศ เป็นต้น สำหรับการผลิตเครื่องปั้นดินเผาภายในไทยในสมัยอยุธยานั้นยังคงมีที่อยู่ โดยเห็นได้ในระดับที่เป็นเนินดินธรรมดาในระดับชาวบ้านใช้มากกว่า^๒

เครื่องปั้นดินเผา มีบทบาทสำคัญผูกพันกับการดำรงชีวิตของมนุษย์มานานนับพันปี เป็นภาชนะบรรจุอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้และสิ่งของต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตหลังความตาย เป็นการอุทิศให้คนตาย มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุหลายพันปีมาแล้ว “เครื่องปั้นดินเผาเป็นมารดาแห่งเครื่องโลหะ” เหตุที่กล่าวเช่นนั้นเนื่องจากกำเนิดและอายุอันยืนยาวของการผลิตภาชนะดิน

^๒ปริญา แก้วโพธิ์ และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาหัตถกรรมและผลิตภัณฑ์พื้นบ้านในการสนับสนุนการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงราย(เชียงราย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย), ๒๕๔๙, หน้า ๑๒.

เผาที่มนุษย์นำมาใช้ในการหุงต้มนั้นได้มีส่วนอย่างสำคัญในการเปิดศักราชแห่งเครื่องโลหะขึ้นเมื่อมีการนำแร่ธาตุมาป่นให้เป็นผงละเอียดแล้วผสมลงไปในดินเหนียว ทำให้ภาชนะดินเผานั้นมีคุณภาพที่สามารถทนไฟอุณหภูมิสูงได้มากกว่าเดิมเป็นอันมาก จนสามารถนำมาใช้เป็นเบ้าหลอมโลหะซึ่งไม่เคยมีมาก่อน วัฒนธรรมสำริดจึงถือกำเนิดขึ้นในหลายแห่งโดยเฉพาะที่บ้านเชียงจังหวัดอุดรธานี ตลอดระยะเวลาหลายพันปีที่ผ่านมาเครื่องปั้นดินเผาได้รับการพัฒนาควบคู่กับความเจริญด้านอื่น ๆ ของมนุษยชาติ จากแรกสุดที่ขึ้นรูปด้วยมือ ค่อยพัฒนามาขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนและหล่อพิมพ์แบบ Slip และมีวิธีการผลิตที่ซับซ้อนขึ้นตามระบบอุตสาหกรรมเป็นลำดับมา^{๓๓}

๑) หม้อดิน ภาชนะสำหรับหุงต้มหรือใส่ของ ทำด้วยดินเผามีหลายขนาด มีรูปร่างต่าง ๆ กันและเรียกกันตามใช้สอย เช่นหม้อแกง ปากกลม คอคอด ก้นมน เตี้ยแป้น มีฝาและหูสำหรับจับสองหู ส่วนหม้อข้าวมีลักษณะปากกลม คอคอดแล้วผายออก ก้นมนกลม มีฝาแต่ไม่มีหู เป็นภาชนะสำหรับหุงต้มคู่กับหม้อแกง

๒) หม้อน้ำ ภาชนะดินเผาสำหรับใส่น้ำดื่ม มีรูปร่างที่แตกต่างกัน บางชนิดคล้ายโอ่งน้ำ แต่เล็กกว่า หม้อน้ำในแต่ละถิ่นจะมีสัดส่วน รูปทรง และลวดลายแตกต่างกันไป ในปัจจุบันบริเวณภาคเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ยังนิยมใช้กันอยู่ เพราะหม้อน้ำจะช่วยให้ น้ำเย็นน้ำดื่ม ทั้งยังเป็นภาชนะมีราคาถูก

๓) กา ภาชนะสำหรับใส่น้ำหรือต้มน้ำ มีฝา มีหูโค้งสำหรับหิ้วหรือจับ ด้านข้างมีพวยสำหรับเทน้ำ กาน้ำพื้นบ้านเดิมทำด้วยดินเผา

๔) ชาม ภาชนะรูปทรงกลมปากคลุ่ม ทำด้วยดินเผาหรือเคลือบ อาจเป็นสีเดียวเรียบ ๆ หรืออาจเขียนลายตกแต่งเป็นรูปไก่อ่างและดูสวยงาม ใช้ใส่อาหารหรือใช้ในพิธีกรรมเช่น บายศรีปากชาม

๕) ตุ่ม ภาชนะดินเผาสำหรับใส่น้ำ รูปร่างกลมป้อม ปากและก้นเท่ากัน ตรงกลางป่อง เดิมผลิตกันมากที่บริเวณอำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี โดยกลุ่มคนไทยรามัญ มีรูปทรงดี เนื้อดินดีเป็นที่รู้จักกันทั่วไป เรียกตุ่มสามโคก มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ปั้นด้วยดินเนื้อละเอียด เมื่อใส่น้ำ ตุ่มน้ำจะเย็น จึงเป็นที่นิยมกันมากในสมัยโบราณ

๖) ปั้นชา ภาชนะสำหรับชงชา รูปกลม หรือทรงกระบอก มีพวยอย่างกา ทำด้วยดินเผาหรือดินเผาเคลือบ บางที่เรียก ปั้นชา

๗) ไห ภาชนะเคลือบรูปร่างป้อม ปากแคบ กลางป่อง ก้นสอบ ใช้ใส่น้ำปลา เกลือ และของหมักดองต่าง ๆ เช่น กระเทียมดอง ผักดอง ไปจนถึงไหปลาร้า ปลาเจ่า ไหมีรูปร่างต่างกันตามความต้องการใช้สอย หรือตามท้องถิ่น

สรุปได้ว่าเครื่องปั้นดินเผาได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นลำดับตลอดถึงรูปแบบของภาชนะได้ถูกออกแบบให้ทันสมัยตามลำดับกาลหรือแม้แต่วัสดุที่ใช้ในการผลิตได้มีการปรับปรุงตลอดมาในปัจจุบัน ในตัวเมืองอาจจะพบภาชนะสำหรับหุงทำอาหารพบได้น้อยมากได้ถูกพราออก ความเจริญของโลก

^{๓๓}แสงอรุณ รัตกลีและคณะ, **ลักษณะไทย ๔**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

วัตถุเข้ามาแทนที่มากไปด้วยภาชนะรูปแบบใหม่ ๆ ที่อำนวยความสะดวกมากขึ้น จะพบเห็นได้ตามพื้นที่ต่างจังหวัดที่ยังคงใช้สอย มีการอนุรักษ์ภูมิปัญญานี้อยู่ ดินซึ่งเป็นวัสดุหลักเริ่มหายากและมีราคาแพงจึงมีผู้นำเอาวัสดุน้ำหนักเบาซึ่งมีค่าใช้จ่ายที่ถูกกว่า ทนทานกว่า มีน้ำหนักเบาเข้ามาแทนที่ ความเป็นในการใช้เครื่องปั้นดินเผาเริ่มลดลง ในปัจจุบันกลับพื้นมีคุณค่ามีราคาสูงขึ้นมาอีกเพราะได้รับการปรับเปลี่ยนเป็นของที่ระลึกเน้นความสวยงามบ้าง เป็นการสะสมของเก่าหายากบ้างให้ลูกหลานได้ตระหนักย้อนถึงวิถีชีวิตในอดีตที่มีความเกี่ยวเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๓.๒ วัดที่จัดการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานบ้าน

๓.๒.๑) วัดสำโรง

๑) รูปแบบการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดสำโรง

พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดสำโรง ตั้งอยู่ในวัดสำโรง ตำบลวัดสำโรง เริ่มดำเนินการโดยพระครูสิริบุญญาภิวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดสำโรง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยเจ้าอาวาสและชาวบ้านได้ร่วมกันบริจาคอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้พื้นบ้าน เครื่องมือจับสัตว์น้ำ สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านของไทยในอดีต ห้องพิพิธภัณฑสถานอยู่ชั้นล่างของศาลาอเนกประสงค์ ภายในห้องแบ่งการจัดแสดงเป็นหมวดหมู่ ส่วนที่ ๑ ครั้วโบราณ จัดแสดงอุปกรณ์ในการหุงต้ม อันประกอบด้วย เตาดินเผา หม้อ ดิน ประเภท ต่างๆ เช่น หม้อหุงกระเพาะ หม้อต้ม กาดินเผาและเครื่องใช้ในครัว เช่น ตะกร้าล้างปลา กระต่ายขูดมะพร้าว กระบวย โองน้ำ ส่วนที่ ๒ หัตถกรรมพื้นบ้าน แสดงเครื่องจักสานอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการ แปรรูปไม้ไผ่และหวายเป็นเครื่องมือ ใช้สอย เช่น สาแหรก ตะกร้ากระบุง กระจาด กระดัง สนับโรย ปุ้งกี๋ ส่วนที่ ๓ อุปกรณ์ตวงข้าว แสดงอุปกรณ์ชั่ง ตวง วัด การตวงข้าวเปลือกแบบเก่าที่บรรพบุรุษเคยใช้ในอดีตประกอบด้วย กระบุงปากบาน กระบุงโกย กระบุงตวง ถึงตวงข้าว(ไม้) (เหล็ก) กระดังบดข้าว ไม้บดข้าว ส่วนที่ ๔ เครื่องมือการทำนา การทำนาในอดีตใช้แรงงานจากสัตว์ คือ วัว ควาย เป็นแรงงานหลัก เครื่องมือในการทำนาที่จัดแสดงประกอบด้วย โกรก คล้องคอกควายสำหรับ ลากไถ แอก คราด ไถ ไม้คานหาบข้าว ไม้คานหลาว งอบ เคียวเกี่ยวข้าว ส่วนที่ ๕ เครื่องมือจับสัตว์น้ำ สะท้อนวิถีการกินอยู่อย่างไทยแบบพออยู่พอกิน ประกอบด้วยเครื่องมือดักสัตว์ เช่น ดักดักหนู แร้ว กับดักต่างๆและอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ เช่น ข้อง เบ็ด อวน ฦวมก สุ่ม ส่วนที่ ๖ เครื่องใช้เบ็ดเตล็ด เป็นตู้แสดง ๓ ชั้น ตู้ที่ ๑ ชั้นบนตั้งแสดงเขียนหมากทองเหลือง ตะเกียงลาน กลอนประตู่ ชั้นล่างจัดแสดง เครื่องมือช่างไม้ จำพวกกบผิว กบบังใบ เลื่อยยก เลื่อยลันดา อีกด้านหนึ่งจัดแสดง เครื่องทองเหลือง จำพวก ถาดทองเหลือง หม้อทองเหลือง ตู้ที่ ๒ จัดแสดง ตราซึ่งลูกคิดและของเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ส่วนรอบๆห้องตั้งแสดง ไท กระถางเคลือบ ประเภทต่างๆ นอกจากนี้ยังมีอาคารจัดแสดงอาชีพชาวนา จัดแสดงอุปกรณ์เครื่องมือในการทำนา อุปกรณ์ในการไถหว่าน อุปกรณ์ในการเกี่ยวข้าว นวดข้าว เช่น เครื่องผัดข้าว สีข้าว ครกตำข้าว , อุปกรณ์ในการวิดน้ำ เช่น ระหัดขกมวย ระหัดเครื่องยนต์ และเป็นที่จัดแสดงเรือประเภทต่างๆ เช่น เรือบด เรือจ้าง เรือแพะ พิพิธภัณฑสถานเปิดทุกวัน เวลา ๐๘.๐๐-๑๗.๐๐ น.^{๑๔}

๓.๒.๒ วัดห้วยตะโก

^{๑๔} พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดสำโรง, เอกสารข้อมูล, ๒๕๕๕

๑) รูปแบบการอนุรักษ์ พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดห้วยตะโก

ประวัติความเป็นมาและการก่อตั้งพิพิธภัณฑสถาน พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดห้วยตะโกเริ่มดำเนินโครงการสะสมสิ่งของต่างๆ เพื่อใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนของการศึกษานอกโรงเรียนวัดห้วยตะโก ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา และเปิดเป็นทางการ เมื่องานฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปีวัดห้วยตะโก ในการขึ้นทะเบียนวัดกับกรมการศาสนา ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยมีเจ้าอาวาสวัดห้วยตะโก คือ พระครูสังฆรักษ์โพธิ์ กตปุญโญ เป็นประธาน ชาวตำบลพะเนียดและตำบลใกล้เคียงได้ร่วมกันบริจาค เครื่องมือเครื่องใช้ ที่ใช้กันอยู่ในชุมชน ได้แก่ อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบอาหาร เครื่องมือหัตถกรรมต่างๆ อุปกรณ์ประกอบอาชีพ เครื่องมือจับสัตว์น้ำและเครื่องมืออื่นอีกเป็นจำนวนมาก โดยทางพิพิธภัณฑสถานวัดห้วยตะโก เพื่อที่จะอนุรักษ์มรดกพื้นบ้านเหล่านี้ไว้ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้านของคนไทยในอดีตแก่นักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป ภายใต้คำขวัญ “เที่ยวพิพิธภัณฑสถานสร้างสรรค์การเรียนรู้ เชิดชูวัฒนธรรม”

การจัดแสดง แบ่งออกเป็น ๕ อาคาร อาคารหลังที่ ๑ แบ่งเป็นฐานความรู้ต่างๆ ในหัวข้อเรื่องปัจจัย ๔ จัดแสดงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในการใช้ปัจจัย ๔ (มุมครัวไทย มุมผ้าไทย มุมยารักษาโรค มุมบ้านไทย) สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายของคนไทยในอดีต มุมเครื่องจักรสาน เป็นการแปรรูปไม้ไผ่และหวายให้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้รูปแบบต่างๆ เช่น สานแหกร ตะกร้า กระบุง กระดัง เป็นต้น มุมการทำนา จัดแสดงอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ในการทำนา เช่น อุปกรณ์ที่ใช้ในการวิดน้ำ ระหัดขกมวย อุปกรณ์ในการไถหว่าน อุปกรณ์ในการตกปลา อุปกรณ์ในการเกี่ยวข้าว นวดข้าว โกรก คล้องคอกควายสำหรับลากไถ แอก คราด ไถ ไม้คานหาบข้าว เป็นต้น มุมท้องถิ่นของเรา รวบรวมหลักฐานประวัติวัด ประวัติตำบล จากเอกสารและหลักฐานที่สืบค้นได้ มุมพระบรมมหาราชวัง รวบรวมประวัติ วันพิพิธภัณฑสถานไทยและพระบรมสาทิสลักษณ์ ร.๕ พระประวัติสมเด็จพระเจ้า

อาคารหลังที่ ๒ จัดแสดง นิทรรศการหมุนเวียน เป็นอาคารที่ใช้จัดนิทรรศการให้ความรู้ทางศาสนา ทางศิลปวัฒนธรรมและกิจกรรมของชุมชน หมุนเวียน ครั้งละ ๑ เดือน

อาคารหลังที่ ๓ ชื่อ ไตรรงค์ จัดแสดงนิทรรศการถาวร ให้หวัเรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพื่อการเรียนรู้วิชาประวัติศาสตร์ชาติไทยโดยแบ่งเป็นมุมต่างๆ ตั้งแต่ยุคทวารวดี จนถึงปัจจุบัน เรื่องไตรรัตน์ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ปางต่างๆ คัมภีร์ สมุดข่อย ตู้พระธรรม ลายรดน้ำ ตาลปัตร พระเครื่อง พระบูชา โต๊ะหมู่บูชาชนิดต่างๆ หิ้งเก็บสิ่งของที่ชาวบ้านบริจาค

อาคารหลังที่ ๔ เป็นอาคารเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ ๖ จัดแสดงหนังสือพระราชนิพนธ์ของล้นเกล้า ร.๖ มุมของสะสม หนังสือเก่า หนังสือที่ระลึก หนังสือพิมพ์เก่า แสตมป์ปฏิทินตั้งโต๊ะ เหรียญตรา ของที่ระลึก วิวัฒนาการในการใช้ปัจจัย ๔ ของคนสมัยก่อนกับปัจจุบัน เช่น วิวัฒนาการหม้อหุงข้าว ตั้งแต่หม้อดินเผา มาเป็นหม้ออลูมิเนียม จนถึงหม้อหุงข้าวไฟฟ้า ไมโครเวฟ เป็นต้น วิวัฒนาการของเครื่องคิดเลข ตั้งแต่ลูกคิด มาเป็นเครื่องคิดเลขไฟฟ้า จนถึงคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

อาคารหลังที่ ๕ เป็นหอพระไตรปิฎก ชั้นล่างแสดงนิทรรศการเรื่องไตรภูมิพระร่วง ชั้นบนเป็นหอพระไตรปิฎกแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับพระไตรปิฎก มีพระไตรปิฎก หนังสือ และพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ มีห้องปริยัติธรรม เก็บแบบเรียนหนังสือนักเรียน และสื่อต่าง ๆ^{๑๕}

๓.๒.๓ วัดท่าพุด

๑) รูปแบบการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดท่าพุด

พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดท่าพุด ตั้งอยู่ในวัดท่าพุด ตำบลไร่ขิง ริมแม่น้ำท่าจีน เป็นวัดเก่าแก่อายุกว่า ๒๐๐ ปีจากหลักฐานจารึกบนแผ่นอิฐมอญบนผนังพระอุโบสถ สันนิษฐานว่าสร้างสมัยอยุธยาตอนปลายประมาณสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยกลุ่มคนที่อพยพโยกย้ายมาจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อหลบภัยสงครามหลังเสียกรุงศรีอยุธยาพ.ศ. ๒๓๑๐ และมาตั้งหลักแหล่งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน หลวงพ่อรอดเจ้าอาวาสคนแรกเป็นอดีตพระราชาคณะกรุงศรีอยุธยา แม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะนิมนต์ท่านให้เข้าไปจำพรรษาในเมือง หลวง เนื่องจากทรงฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยกรุงศรีอยุธยาและทะนุบำรุงพระพุทธรูปโดยสืบหาพระภิกษุสงฆ์ที่มาจากกรุงเก่าเพื่อนิมนต์เข้าไปจำพรรษาใน กรุงธนบุรี แต่หลวงพ่อรอดก็ประสงค์จะจำพรรษาที่วัดนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมิขัดข้องและทรงพระราชทานสิ่งของหลายสิ่ง เช่น พระยานมาศ(คานหาม) กระโถนถมปัทม์ กาน้ำชา และเรือกัญญาจำนวนอีก ๒ ลำ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ วัดท่าพุดเป็นที่รู้จักของเชื้อพระวงศ์ ได้แก่ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ เนื่องจากในขณะนั้นมีเจ้าอาวาสใหญ่และรองที่มีชื่อเสียงคือหลวงพ่อก้าว และ หลวงพ่อชื่น ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มีความคิดที่จะสร้างพิพิธภัณฑสถานประจำวัดขึ้นเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษา

มีการใช้พื้นที่การจัดแสดงเป็น ๓ ส่วน คือ ๑. หอพระไตรปิฎกสมัยรัชกาลที่ ๓ จัดแสดงโบราณวัตถุ เช่น สิ่งของที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชทานให้แก่พระอาจารย์รอด นอกจากนั้นยังมีเครื่องถมปัทม์ ๒. กุฏิอดีตเจ้าอาวาสหลังเก่าพ.ศ. ๒๕๐๒ จัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ของเจ้าอาวาส เครื่องบริวารต่างๆ สมบัติของวัด เช่น เครื่องแก้ว เครื่องกรองน้ำ เครื่องปั้นดินเผาที่มได้จากแม่น้ำหน้าวัด รวมทั้งสิ่งประดิษฐ์ที่แสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่น เกรรดอกเพล (เกร-อด-เพล) เป็นเครื่องเล่นลับสมองของคนไทยโบราณทำจากไม้ มีภาพถ่ายทางอากาศของวัด และ ๓. อาคารเรียนพระปริยัติธรรมสมัยรัชกาลที่ ๕-๖ เป็นอาคารไม้สักประดับลายไม้ฉลุ(ขนมปังขิง) หน้าจั่วเป็นรูปเครื่องหมาย “ มหามกุฏราชวิทยาลัย ” วัดบวรนิเวศวิหาร ชั้นบนมุมหนึ่งรวบรวมเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์ย้อนยุคสมัยต่างๆ และยังมีหนังสือและเอกสารต่างๆที่ทางวัดเก็บไว้ ชั้นล่างได้ถนุอาคารเก็บเครื่องวัดระหัดน้ำเข้านา^{๑๖}

๓.๒.๔ วัดลำพญา

๑) รูปแบบการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานบ้านตลาดน้ำวัดลำพญา

พิพิธภัณฑสถานบ้านตลาดน้ำวัดลำพญา ในปีพ.ศ. ๒๕๔๒ สภาวัฒนธรรมตำบลลำพญาโดยนายณรงค์ศักดิ์ เลิศสิทธิพันธ์ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลลำพญา ร่วมกับวัดลำพญาโดยพระมหา

^{๑๕} พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดห้วยตะโก, เอกสารข้อมูล, ๒๕๕๕, หน้า ๒.

^{๑๖} พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดท่าพุด, เอกสารข้อมูล, ๒๕๕๕.

สมศักดิ์ โทสัญญ เจ้าอาวาสวัดลำพญา ร่วมกันเปิดตลาดน้ำวัดลำพญาขึ้นบริเวณหน้าวัดลำพญาในเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๔๒

ในปีพ.ศ. ๒๕๔๓ สภาวัฒนธรรมตำบลลำพญา เสนอของบประมาณจากสภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถาน โดยทางเจ้าอาวาส ได้อนุญาตให้ใช้พื้นที่วัดบริเวณชายเขื่อนเพื่อก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑสถาน ในการของบประมาณในครั้งนี้ได้รับการประสานงานจากนายบุญล้อม ศุภานุสนธิ์ กรรมการที่ปรึกษาของตลาดน้ำ จนได้รับงบประมาณในปี พ.ศ.๒๕๔๔

ปีพ.ศ. ๒๕๔๔ อาคารพิพิธภัณฑสถานเริ่มก่อสร้างขึ้น โดยเป็นอาคารทรงไทย ใต้ถุนสูงมีบันไดขึ้นด้านข้าง ๑ หลัง อาคารห้องน้ำขนาด ๔ ห้อง ๑ หลัง และอาคารตึกปีกซ้ายขวาของตึกสงฆ์อีก ๒ ห้อง เป็นเงินรวม ๔,๓๓๐,๐๐๐ บาท

ปีพ.ศ. ๒๕๔๕ อาคารพิพิธภัณฑสถานก่อสร้างเสร็จเรียบร้อย ทางคณะกรรมการได้ประกาศขอรับบริจาคสิ่งของเครื่องใช้ในอดีต จัดลงทะเบียน ทางคณะสงฆ์ได้ก่อสร้างสวนหย่อมหน้าอาคารทรงไทยไว้

ปีพ.ศ. ๒๕๔๖ จัดทำบุญเปิดพิพิธภัณฑสถานในวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ.๒๕๔๖ และทำพิธีมอบใบอนุโมทนาบัตรประกาศเกียรติคุณให้กับผู้ที่บริจาคสิ่งของให้กับพิพิธภัณฑสถาน โดยมีพระอธิการประสิทธิ์ ญาณสุทธิ เจ้าอาวาสเป็นประธานฝ่ายสงฆ์

ปีพ.ศ. ๒๕๔๗ นายณรงค์ศักดิ์ อาจารย์ฐานานีย์ เลิศสิทธิพันธ์ บริจาคทรัพย์ก่อสร้างศาลาชาชน้ำขึ้นเดี่ยวหน้าพิพิธภัณฑสถาน ๑ หลัง ถวายวัดเพื่อใช้เป็นที่นั่งพักผ่อนและทำกิจกรรมของพระสงฆ์ในวันธรรมดาและสำหรับนักท่องเที่ยวในวันหยุด คณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหิดล โดยอาจารย์ศิริพร แย้มนิลและคณะ ลงพื้นที่ทำวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ศักยภาพด้านทุนและเครือข่ายศาสนา

ปีพ.ศ. ๒๕๔๘ ทางสภาวัฒนธรรมตำบลลำพญา ร่วมกับคณะวิจัยมหาวิทยาลัยมหิดล จัดเวทีเสวนา"คนเก่าเล่าเรื่อง"และจัดประกวดเรียงความ เรื่องเล่าชาวลำพญา จัดอวดภาพเก่าเล่าความหลัง บริเวณอาคารริมน้ำและชั้นล่างอาคารทรงไทย

ปีพ.ศ. ๒๕๔๙ ทางวัดลำพญาโดยมีพระอธิการประสิทธิ์ ญาณสุทธิเป็นเจ้าอาวาส ได้ก่อสร้างหลังคาคลุมบันไดทางขึ้น-ลงอาคารทรงไทย เพื่อป้องกันแดดและฝน

ปีพ.ศ. ๒๕๕๑ ทางสภาวัฒนธรรมได้เปิดอบรมนาฏศิลป์ และเชิดหุ่นกระบอกระดับชั้นประถมศึกษา โดยมีคณะครูจากสถานศึกษาอนุบาลเป็นผู้ฝึกสอน ทางวัดโดยมีพระมหาอนันท์ พุทธรักขิโต เป็นเจ้าอาวาส ก่อสร้างอาคารตึกชั้นเดี่ยว ขนาด ๒ ห้อง บริเวณด้านข้างอาคารทรงไทย (ติดกับกำแพงวัด) เพื่อใช้เป็นพื้นที่ในการจัดกิจกรรมและจัดแสดงนิทรรศการเพิ่มเติม ๑ หลัง ใช้เป็นพื้นที่ในการจัดงาน"ลานวัฒนธรรม"ของอำเภอบางเลน ในปีพ.ศ.๒๕๕๑และ๒๕๕๒

ปีพ.ศ. ๒๕๕๒ คณะสงฆ์ของวัดลำพญา นำทีมโดยพระมหาอนันท์ พุทธรักขิโต ทำการปรับปรุงภูมิทัศน์ และทำสวนน้ำบริเวณหน้าอาคารทรงไทย

ปีพ.ศ. ๒๕๕๓ ทางพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านตลาดน้ำวัดลำพญา ได้รับงบประมาณสนับสนุนจัดกิจกรรม จากมูลนิธิเพื่อพิพิธภัณฑสถานไทย ตามโครงการ"พัฒนาแหล่งเรียนรู้ ให้เป็นพื้นที่

สร้างสรรค์ของครอบครัว"เป็นจำนวนเงิน ๔๐,๐๐๐ บาท ได้จัดพิมพ์เอกสารเรื่องเล่าชาวลำพญา จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม^{๑๓}

๓.๒.๕ วัดสุขวัฒนาราม

๑) รูปแบบการอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถานบ้านวิถีชาวนาลุ่มน้ำนครชัยศรี

พิพิธภัณฑสถานบ้านวิถีชาวนาลุ่มน้ำนครชัยศรี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรี ภายในวัดสุขวัฒนาราม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าวัดบางระกำ แต่เดิมนั้น วัดสุขวัฒนารามมีส่วนจัดแสดงเกี่ยวกับของใช้พื้นบ้าน อยู่เดิม เรียกกันโดยทั่วไปว่าพิพิธภัณฑสถานของโบราณพื้นบ้าน แต่ยังไม่มีการจัดตามหลักวิชาแต่อย่างใด ราวต้นปี พ.ศ.๒๕๕๔ ๖ มีกลุ่มวิจัยชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี มหาวิทยาลัยมหิดล นำโดย ร.ศ. เสวภา พรศิริพงษ์ หัวหน้าคณะวิจัย เข้ามาส่งเสริมข้อมูลและวิธีการจัดแสดงตามหลักวิชาการ พิพิธภัณฑสถาน ด้วยความช่วยเหลือจากนักวิชาการมหาวิทยาลัยมหิดล ต่อมาในเดือนเมษายน ปีเดียวกัน ชุมชนบางระกำ จึงระดมความร่วมมือจากชาวบ้าน ช่วยกันจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ขึ้น โดยมี พระครูพิทักษ์ สุขวัฒนะ เจ้าอาวาสวัดสุขวัฒนาราม เป็นผู้อุปถัมภ์ และมีกำนันสมชาย ชื่นอินทร์งาม เป็นผู้ประสานงานของชุมชน ผู้ก่อตั้งมุ่งหวังให้พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชนและผู้สนใจทั่วไป โดยต้องการให้ผู้เข้าชมได้รับความรู้และเกิดความสนใจในเรื่องราวเกี่ยวกับเกษตรกรรม และเรื่องราวของท้องถิ่นบางระกำ ทั้งนี้จะได้เกิดเป็นแรงบันดาลใจที่จะร่วมกันอนุรักษ์ภูมิปัญญา ท้องถิ่นไว้มิให้สูญหายไป อาคารจัดแสดงนั้นเป็นอาคารไม้ชั้นเดียว การจัดแสดงภายในสื่อให้เห็นถึง ขั้นตอนการทำงานตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงขั้นสุดท้าย ที่ได้ผลผลิตคือ "ข้าว" โดยมุมจัดแสดงแบ่งชัดเจน ออกเป็น มุมเตรียมกล้า, เตรียมดิน, ค.ควาย, เตรียมน้ำ, ดำนา, เก็บเกี่ยว, สีข้าว และ ทำกิน ด้านหลัง ของส่วนจัดแสดงใหม่ นอกจากจะเป็นห้องสำหรับเก็บโบราณวัตถุ พระพุทธรูป และวัตถุทาง วัฒนธรรมอื่นๆ ที่ไม่ได้นำมาจัดแสดงในส่วนจัดแสดงหลักแล้ว ทางพิพิธภัณฑสถานยังได้นำอุปกรณ์อาทิ ครกตำข้าว ครกกระเดื่อง และเครื่องสีข้าวที่สานด้วยผิวไม้ไผ่ มาให้ผู้เข้าชมได้ทดลองสีข้าว และซ้อม ข้าว ด้วยตนเองเป็นที่สนุกสนานอีกด้วย^{๑๔}

^{๑๓} พิพิธภัณฑสถานบ้านตลาดน้ำวัดลำพญา, เอกสารข้อมูล, ๒๕๕๕.

^{๑๔} พิพิธภัณฑสถานบ้านวิถีชาวนาลุ่มน้ำนครชัยศรี, เอกสารข้อมูล, ๒๕๕๕.